

demeter

Demeter Monitor 2018/2019

‘Laten we trouw
blijven aan de aarde’

Jan Schrijver

Cijfers, trends en
ontwikkelingen
in de biodynamische
voedselketen

Biodynamische
organisaties bouwen
aan innovatie

Demeter

Demeter is sinds 1928 het internationale keurmerk voor producten uit de biodynamische (BD) landbouw. Een holistische benadering van de landbouw staat centraal. Biodynamische landbouw gaat verder dan 'gewoon biologisch': de Demeter normen en richtlijnen vormen een aanvulling op de Europese wetgeving voor biologische landbouw.

Stichting Demeter

Stichting Demeter verzorgt de certificatie en promotie van het Demeter keurmerk. Vanuit normen en richtlijnen die door Demeter Internationaal worden bepaald, stelt ze voor Nederland en Vlaanderen interpretaties vast en laat de Demeter bedrijven hierop controleren. Zij bewaakt de kwaliteit van het keurmerk.

BD-Vereniging

Biodynamische landbouw produceert vitale voeding met respect voor alles wat leeft. De BD-Vereniging ondersteunt boeren en boerinnen bij de ontwikkeling van hun bedrijf met ontmoetingen, scholing, onderzoek en publicaties. Dat leidt tot meer bodemvruchtbaarheid, een gezondere leefomgeving en een fraaier landschap.

Stichting Grondbeheer biologisch-dynamische landbouw

Biodynamische landbouwgrond in goede handen over de generaties heen. Dat is waar Stichting Grondbeheer voor staat. Met geld uit schenkingen en obligaties verwerft deze stichting landbouwgrond en verpacht die aan biodynamische boeren en tuinders.

Warmonderhof

Warmonderhof is een opleidingscollectief voor biodynamische landbouw, gevormd door Aeres MBO Dronten Warmonderhof en Stichting Warmonderhof. Samen bieden ze een BD-landbouwopleiding aan in de vorm van wonen, werken, leren; een opleiding voor jongeren en een voor volwassenen.

Kraaybeekerhof

Stichting Kraaybeekerhof is een opleiding- en cursuscentrum dat zich richt op bewustzijn over aarde, voeding en gezondheid. Dit doet zij door het aanbieden van opleidingen en cursussen bij Kraaybeekerhof Academie. Tuinen van Kraaybeekerhof bieden zelfoogstabonnementen aan en betrekken de lokale community bij voedselproductie met respect voor de omgeving. Stichting Kraaybeekerhof met Academie en tuinen is gevestigd op Landgoed Kraaybeekerhof.

INHOUD

Redactioneel	1
Feiten en cijfers	
Demeter landbouw in cijfers	4
Demeter handel en verwerking in cijfers	10
Kaart met biodynamische boerderijen	12
Handels- en verwerkingsbedrijven met een Demeter licentie	13
Trends en Innovatie	
Demeter Barstensvol Leven	16
Biodynamische organisaties	23
De mensen in de organisaties	29
Reportages van kringloop naar opwaartse spiraal	
Welmoed Deinum – Melk waar we blij van worden	2
Peter van IJzendoorn en Lambertus Zijlstra	
– Een duurzame keten is een cirkel	8
Severijn Velmans – Verrijkende kruiden	14
Jan en Jorinde Schrijver – Vertrouwen geeft vleugels	20

COLOFON

De Demeter Monitor 2018-2019 is een uitgave van Stichting Demeter, BD-Vereniging, Stichting Grondbeheer biologisch-dynamische landbouw, Warmonderhof en Stichting Kraaybeekerhof.

September 2019

Redactie: Bert van Ruitenbeek (hoofdredacteur), Ellen Winkel (eindredacteur)
Tekst: Bert van Ruitenbeek (p1), Annelijn Steenbruggen (p3, 15, 17, 21,26), Luc Ambagts (p25), Ellen Folkersma (p28), Kitty Peetoom (p27), Suzanne Vrinte (p9), Ellen Winkel (overig)

Research data: Eric Brendel (IBISsoft)
Fotografie: Stichting Demeter (p16), Michiel Wijnbergh (p17, 24), Collegiale Keten (p18), Ellen Winkel (p18, 23), Dick Boschloo (p24), BD-Jong (p25), Aeres Warmonderhof/Louise van den Broek (p27), Kraaybeekerhof (p28), Annelijn Steenbruggen (overig)

Vormgeving: Ontwerpwerk, Den Haag

Druk: Buro Laga

Copyrights: Vermeld bij overname van gegevens uit deze uitgave de bron: Demeter Monitor 2018-2019.

Bronnen en disclaimer: De cijfers van landbouw, handel en verwerking zijn met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld uit de database van Stichting Demeter, waarin de gegevens van de licentiehouders zijn opgeslagen, en de database van Demeter Internationaal. Ook zijn gegevens van Skal, CBS en Bionext gebruikt. Aan de cijfers in deze Demeter Monitor kunnen geen rechten worden ontleend.

Triodos Bank

Deze Demeter Monitor is mede mogelijk gemaakt door Triodos Bank

'De aarde trouw blijven'

'We moeten de aarde trouw blijven' zei Stichting Demeter voorzitter Jan Schrijver in een toespraak tijdens het herfstcongres op Heerlijkheid Mariënwaerd.

Langzaam maar zeker ontstaat er een soort 'klimaatpaniek' in onze samenleving. De vele hittegolven en periodes van grote droogte en juist hevige regenval, aangevuld met alarmerende rapporten over verdwijnende dier- en plantensoorten, wakkeren het bewustzijn aan dat er iets fundamenteel aan het veranderen is in ons klimaat. De ongerustheid neemt toe. Maar waar blijven onze daden?

Om tot een kentering te komen, speelt de manier waarop we ons voedsel produceren een belangrijke rol. In de prachtige film *The Biggest Little Farm*, die deze zomer in de bioscopen draaide, wordt een dor, uitgeput stuk land in Californië binnen 5 jaar tot een soort paradijs omgetoverd. Langjarige inzet op vergroting van de biodiversiteit en bodemverbetering bleek de sleutel tot succes. Maar ook in ons land – neem de reportages in deze Monitor – werken gedreven boeren en tuinders aan verbetering van bodemvruchtbaarheid en biodiversiteit, met net als in de film hele positieve resultaten.

Daarom is het belangrijk dat de biodynamische landbouw met Demeter keurmerk kan blijven groeien en ontwikkelen, al stelt het areaal van de biologische en biodynamische landbouw in Nederland (ongeveer 4% biologisch en 0,4 % biodynamisch) nog weinig voor in vergelijking met landen als Denemarken, Oostenrijk of Frankrijk die dubbele cijfers hebben wat betreft biologisch areaal, geholpen door een actief overheidsbeleid. Dat laat hier nog op zich wachten. Zeker, ieder van ons kan via z'n aankopen en handelen stappen zetten voor een duurzamere wereld. Maar we kunnen daarnaast niet zonder een actief regulerende overheid die zorgt dat duurzaamheid loont.

Als ik nu Minister van Landbouw zou zijn, zou ik enkele van de topboeren uit onze reportages direct uitnodigen voor advies en voorkomen dat degenen die mede veroorzaker zijn van de crisis weer het hoogste woord kunnen voeren. Het gaat nu om het belang van de leefbaarheid van onze aarde. Als we blijven luisteren naar de vertegenwoordigers van onze korte termijn gedreven economische belangen, dan blijven we steken in een paar biodynamische eilandjes van hoop in een afbrokkelend ecosysteem. Dat kunnen we onze kinderen niet aandoen.

Bert van Ruitenbeek

Directeur Stichting Demeter

'Omdat we de kringloop zo goed als rond hebben, verdienen wij een goede boterham'

Melk waar we blij van worden

De naam zegt het al: op De Graasboerderij in het Friese Sondel draait het om grazen. Van maart tot december lopen de tachtig melkkoeien buiten om zelf het verse gras 'op te halen', zoals Welmoed Deinum dat noemt. Op stal eten de koeien hooi en kuilgras van eigen teelt. Krachtvoer staat niet op het menu.

Sinds twee jaar zit Welmoed Deinum bij haar ouders in de maatschap en runnen ze het biodynamische melkveebedrijf met z'n drieën. "Mijn moeder doet de erfwinkel en maakt de rauwmelkse hangop", vertelt ze. "Mijn vader en ik bemoeien ons met de koeien en het gras. We hebben bewust voor het Fries-Hollandse koeienras gekozen, omdat zij het goed doen op puur gras. Per jaar geven ze gemiddeld 5.500 liter smaakvolle melk van topkwaliteit waar wijzelf en onze klanten blij van worden. In de potstal gebruiken we grotendeels natuurstro van eigen pachtland. Omdat we de kringloop zo goed als rond hebben en geen duur krachtvoer inkopen, verdienen wij een goede boterham."

Diploma op zak

Na de middelbare school heeft Welmoed een half jaar door Australië gereisd. "Om de wereld te zien en te ontdekken wat ik wilde met mijn leven", zegt ze.

Onderweg vond ze werk bij een biologische melkveehouder: "Het klikte enorm. Het was een superleuk gezin en ik vond het heerlijk om vroeg op te staan en de koeien te melken." Toen wist ze het: "Dit is mijn ding."

'Als je eenmaal bloemen, insecten en vogels hebt, nemen ze exponentieel toe'

"Als ik weer thuiskom, ga ik ervoor", mailde Welmoed naar haar ouders. "Fijn", mailden ze terug, "maar je moet er van ons nog vijf jaar over nadenken." Terug in Nederland verhuisde Welmoed met gezonde tegenzin van de boerderij naar de stad Groningen en ging ze Voedingsmiddelentechnologie studeren in Leeuwarden: "Een melkveehouder is

met voeding bezig en het leek mij nuttig om wat meer over de achtergronden daarvan te weten. Het was een pittige studie maar het is me gelukt. Ik had mijn diploma op zak én ik wilde nog steeds boerin worden."

Van 2 naar 4 naar 8

Op verzoek van Rouveen, de kaasfabriek die hun melk afneemt, is de familie Deinum in 2014 doorgeschakeld van bio naar de biodynamische landbouwmethode. "Sindsdien neemt de biodiversiteit alleen maar toe", zegt Welmoed enthousiast. "Als je eenmaal bloemen, insecten en vogels hebt, nemen ze exponentieel toe: van 2 naar 4 naar 8. Als je nu bij ons de bodem open maakt, krioelt het van de regenwormen. Als gevolg daarvan groeien het gras en de kruiden verbazend goed. Dat trekt weer insecten en vogels aan. Voor het eerst sinds twintig jaar hebben we niet alleen weidevogels op het natuurland, maar ook in onze cultuurweilanden. In het voorjaar is ons bedrijf een geel eiland van paardenbloemen. Onze burens vinden die uitzaaiers niet fijn, maar ik vind het prachtig. Onze positieve ervaringen delen we graag. Als meer boeren op deze manier gaan werken, kunnen we Moeder Aarde weer in optimale vorm brengen."

Demeter landbouw in cijfers

Demeter boerderijen worden steeds groter. Gemiddeld groeiden de 143 Nederlandse bedrijven in 2018 met 5% naar 53 hectare.

De groei van het aantal biodynamische boerenbedrijven zet gestaag door. In 2018 sloten zeven nieuwe bedrijven zich bij Stichting Demeter aan en zeiden twee bedrijven hun licentie op. Daarmee groeide het aantal met 3,6% van 138 naar 143 (zie figuur 1.1). Een biologische boerderij die wil doorschakelen naar biodynamisch krijgt eerst de status van aspirant. Het duurt ongeveer een jaar voordat het bedrijf aan alle voorwaarden voldoet en een Demeter licentie krijgt. De kaart op pagina 12 toont alle aangesloten bedrijven.

Areaal groeit 9%

Het biodynamische areaal in Nederland steeg in 2018 met 9% van 6.953 naar 7.581 hectare (zie figuur 1.2). De 1.100 hectare van een Demeter veehouder die pony's en Schotse hooglanders laat grazen in een natuurgebied in de duinen, is niet meegeteld in deze cijfers. Het totale biodynamisch areaal groeit sneller dan het aantal boerderijen, want de boerderijen worden steeds groter. Het gemiddeld areaal groeide met 5% van 50,4 naar 53,0 hectare (zie figuur 1.3). De onderlinge verschillen zijn groot: van tuinderijen van enkele hectares tot grote akker- en veebedrijven groter dan

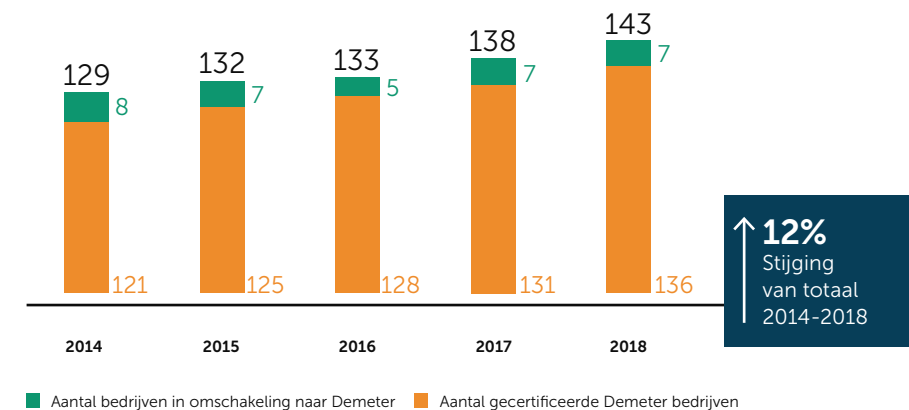
200 hectare. Bijna een derde van het Nederlandse biodynamische areaal ligt in Flevoland. In 2018 groeide het areaal hier met 246 naar 2.355 hectare, terwijl het aantal bedrijven (22) gelijk bleef (zie figuur 1.4). Deze 22 boerderijen in Flevoland zijn gemiddeld 107 hectare groot. Heel anders is dat in Drenthe: daar zijn 11 biodynamische boerderijen van gemiddeld 15 hectare. In Friesland kwamen er vier bedrijven bij, een groei van 207 hectare. In Utrecht daalde het areaal met 283 hectare, omdat een groot melkveehouderijbedrijf de licentie opzegde.

Bio en Demeter

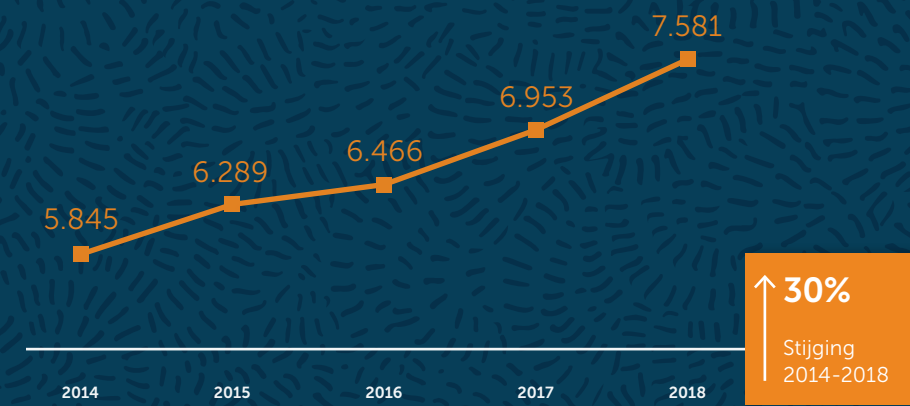
Biodynamische boerderijen voldoen aan strengere normen dan 'gewone' biologische boerderijen. Van het totale landbouwareaal in Nederland is 4% biologisch (inclusief land in omschakeling). Van dit biologische areaal wordt 10,6% bewerkt door biodynamische

De peildatum van de cijfers in deze monitor is 31 december 2018. Waar in de figuren 2018 staat, wordt in deze monitor zijn actualiteiten meegenomen van 1 juli 2018 tot 1 juli van 2019.

Figuur 1.1 Gecertificeerde Demeter landbouwbedrijven en aspiranten in Nederland

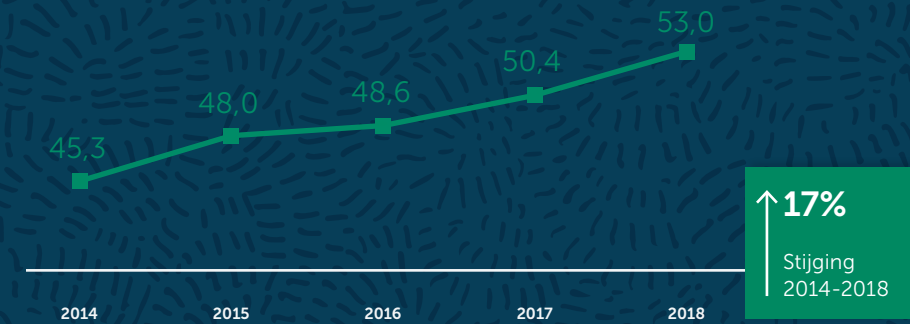

Figuur 1.2 Areaal (ha) van Demeter bedrijven inclusief aspiranten in Nederland

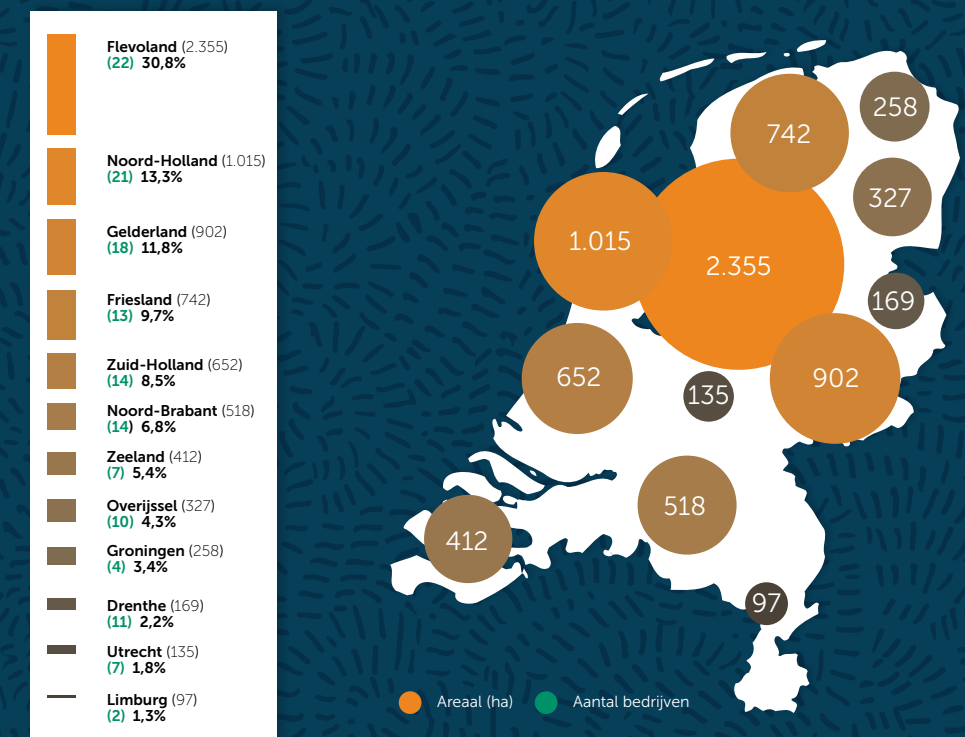

In 2018 sloten zeven nieuwe bedrijven zich bij Stichting Demeter aan en zeiden twee bedrijven hun licentie op. Daarmee groeide het aantal met 3,6% van 138 naar 143 (zie figuur 1.1).

Figuur 1.3 Gemiddeld areaal (ha) per Demeter bedrijf inclusief aspiranten in Nederland

Figuur 1.4 Areaal en aantal Demeter bedrijven inclusief aspiranten per provincie eind 2018

boeren (zie figuur 1.5). Dus 0,4% van de Nederlandse landbouwgronden is biodynamisch. In Flevoland liggen de verhoudingen totaal anders: 11,5% is hier biologisch en daarvan is 20,6% biodynamisch. In deze provincie is 2,4% van het landbouwareaal biodynamisch. Als je naar het aantal bedrijven kijkt in plaats van naar het areaal, is het biodynamische aandeel kleiner: 7,1% van de biologische bedrijven is bij Demeter aangesloten. Dit is te verklaren doordat Demeter boerderijen gemiddeld groter zijn dan biologische, namelijk 53,0 hectare tegenover 35,5.

Zorglandbouw

Zorglandbouw is van oudsher ontwikkeld vanuit de biodynamische landbouw en de heilpedagogie (antroposofische gehandicaptenzorg). De visie achter de heilpedagogie is dat zorgvragers écht werk doen en ervaren dat hun werk deel is van een zinvol geheel. Nog steeds houdt een relatief groot deel van de Demeter boerderijen zich bezig met zorg, namelijk 34 van de 143 (24%). Het aantal zorgboerderijen is sinds de eerste Demeter Monitor in 2012 gelijk gebleven: toen waren het er 34 van de 124 (zie figuur 1.6). De boerderijen bieden verschillende soorten zorg aan: gehandicaptenzorg (op 15 boerderijen), re-integratie op de arbeidsmarkt (15 keer), jeugdzorg (6 keer) en psychiatrische zorg (7 keer). Opgeteld zijn dit 43 zorgfuncties op 34 zorgboerderijen. Sommige bedrijven bieden dus meerdere soorten zorg aan.

Demeter in Vlaanderen

Ook landbouwbedrijven uit Vlaanderen zijn aangesloten bij Stichting Demeter. Het aantal bleef gelijk, namelijk vijf boerderijen (zie figuur 1.7) die gezamenlijk 67 hectare bewerken, gemiddeld 13,4 hectare per bedrijf. In Vlaanderen zijn veel biologische bedrijven die biodynamisch als inspiratiebron zien, maar geen Demeter licentie aanvragen. Zij hebben een directe verbinding met hun klanten en het keurmerk heeft in Vlaanderen veel minder bekendheid dan in Nederland. In Vlaanderen zijn twee Collegiale Toetsing groepen (zie pag 23), waaraan ook boeren meedoen die niet bij Stichting Demeter zijn aangesloten. Dat de belangstelling voor biodynamisch groeit, is zichtbaar bij allerlei activiteiten, zoals de jaarlijkse BD-conferentie bij dorpsgemeenschap Widar, de BD-Zomerschool (een 2-daagse cursus) op Demeter boerderij De Kollebloem en de groepsreis

Demeter boeren gebruiken meer grond

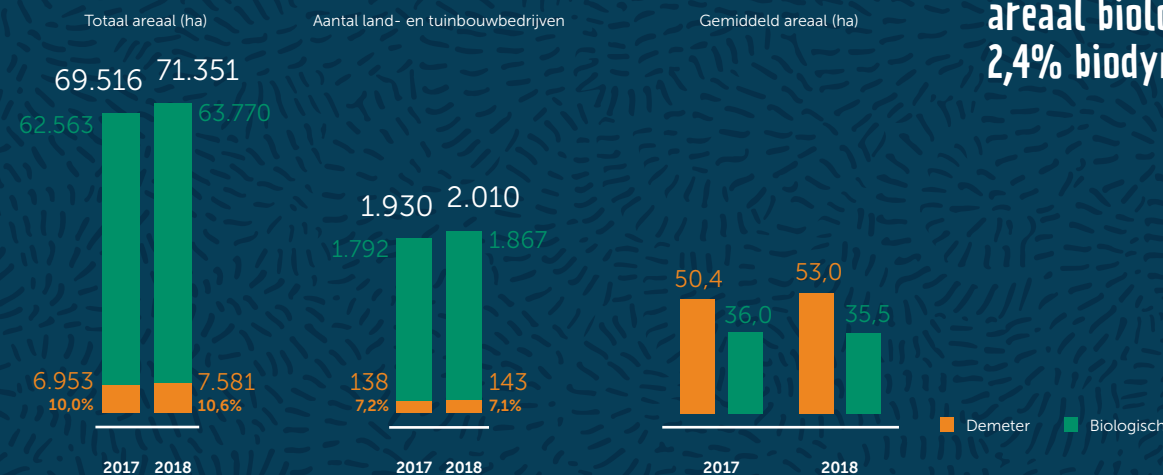
Demeter veebedrijven hebben om verschillende redenen meer grond nodig dan biologische. Zo mogen ze minder mest per hectare uitrijden (Demeter: max. 112 kg N/ha in alle meststoffen. Bio: max. 170kg N/ha uit dierlijke mest). Ook moeten Demeter rundveebedrijven minimaal 80% van hun veevoer op eigen bedrijf verbouwen of een vaste samenwerkingsovereenkomst sluiten met een akkerbouwbedrijf, zodat ze samen een 'gemengd bedrijf op afstand' vormen. Bij biologisch is de norm minimaal 60% voer van eigen bedrijf of uit regio. Op alle Demeter bedrijven is minimaal 10% van het areaal ingericht om de biodiversiteit te ondersteunen. Door samenwerking met natuurorganisaties, zoals Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten, maken boerderijen op een extensieve manier gebruik van natuurgebieden.

die sinds twee jaar wordt georganiseerd naar de internationale BD-landbouwconferentie in Dornach. Bij de cursisten van Landwijzer, het opleidingscentrum voor bio(dynamische) landbouw, groeit de interesse voor BD. Op verzoek van Landwijzer vond begin 2019 een boeiende uitwisseling plaats tussen Warmonderhof, Landgilde en Landwijzer over de volwassenenopleidingen voor de professionele BD-landbouw.

Demeter Internationaal

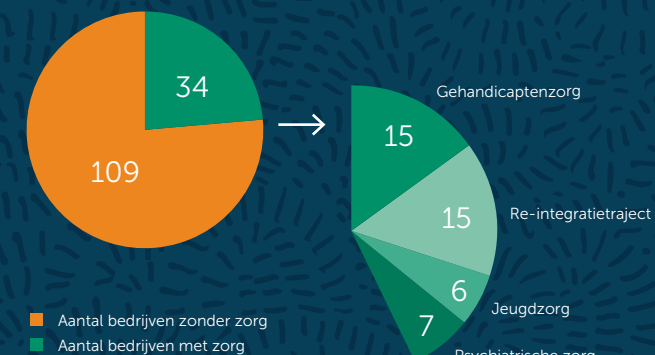
Jaar in jaar uit groeit het wereldwijde biodynamische areaal: in juni 2019 was dit 202.045 hectare, een stijging van 7,7% ten opzichte van februari 2018 (zie figuur 1.8). Er waren 5918 biodynamische bedrijven in 55 landen. Hierbij zijn de aspirant-licentiehouders niet meegeteld, in tegenstelling tot elders in deze Monitor. Deze cijfers zijn afkomstig van Demeter Internationaal, een vereniging van nationale Demeter organisaties wereldwijd. Er zijn 19 landen aangesloten die een eigen Demeter-organisatie hebben. Andere landen worden door buurlanden gecertificeerd (zoals België) of door Demeter Internationaal. Verreweg het grootste deel van het internationale Demeter areaal ligt in Duitsland, namelijk 41,8%. Opvallend is de stijging van 72% van het biodynamisch areaal in India, onder andere door vijf nieuwe Demeter theeplantages van Ambootia en enkele groepen van kleine boeren.

Figuur 1.5 Aandeel van Demeter binnen de totale biologische land- en tuinbouw in Nederland

In Flevoland is 20,6% van het landbouwareaal biologisch en 2,4% biodynamisch

Figuur 1.6 Het aandeel zorgboerderijen van alle biodynamische bedrijven en het soort zorg in Nederland eind 2018

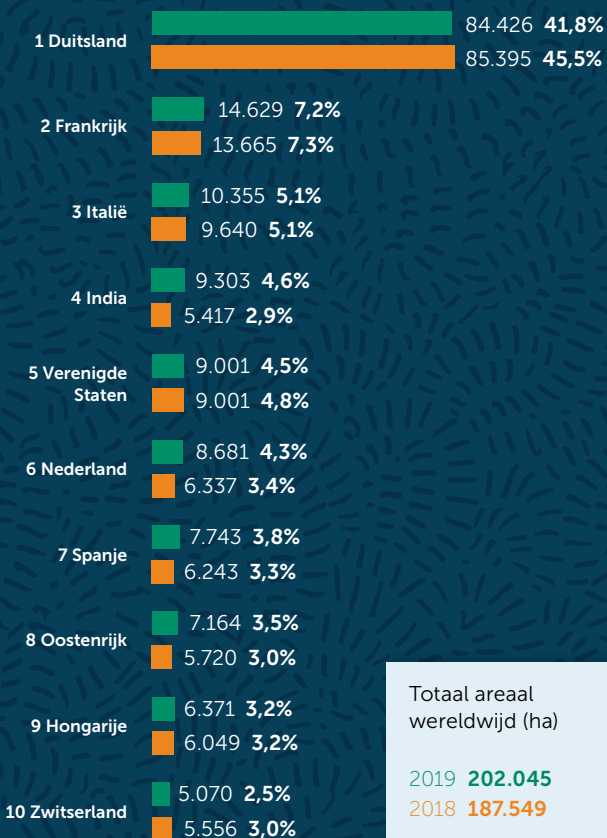

Het aantal zorgfuncties (43) is groter dan het aantal zorgboerderijen (34), omdat sommige boerderijen meerdere soorten zorg aanbieden

Figuur 1.7 Aantal Demeter landbouwbedrijven in Vlaanderen

Figuur 1.8 De Top 10 van landen met Demeter landbouw (areaal in ha; aspirant-bedrijven niet meegeteld) in februari 2018 en juni 2019

Totaal areaal wereldwijd (ha)
2019 202.045
2018 187.549

In deze tabel wijken de Nederlandse cijfers af van elders in deze Monitor, omdat bedrijven in omschakeling niet zijn meegeteld en de 1.100 ha natuurgebied in NH wel (zie pag 4) (Bron: Demeter Internationaal)

'Een duurzame keten is een cirkel'

Op initiatief van vier biodynamische boeren in Flevoland werd 15 jaar geleden biologische webwinkel Hofweb opgericht. Lambertus Zijlstra en Peter van IJzendoorn zijn vanaf het begin betrokken en lopen nog steeds warm voor het verhaal van boeren en hun producten. Hun doel: goede prijzen voor de boer en een kraakvers bio-product voor de consument.

"We vertellen de verhalen over onze boeren om ons te kunnen onderscheiden", vertelt Lambertus Zijlstra, "en dat hebben we ook nodig. De bodemprijzen – de dumprijzen van een supermarkt – kunnen we nooit evenaren. Dat willen we ook niet. Onze prijzen worden niet bepaald door de macht van de supermarkt, maar door de kracht van de boer."

Toekomst van de aarde

Welke impact voedselkeuzes hebben op biodiversiteit en de schoonheid van het landschap, vertellen de mannen via de site, een wekelijkse e-nieuwsbrief en social media. Peter van IJzendoorn: "De mindset van een biodynamische boer is niet alleen gericht op een mooi eindproduct volgens biologische teelt-richtlijnen. Boeren die kiezen om biodynamisch te werk te gaan, gaan verder. Levenskracht, biodiversiteit, bodemleven en dierenwelzijn zijn echt kernwaarden." "Doordat wij openheid geven, kunnen onze klanten hun verantwoordelijkheid nemen. Je keuzes als consument hebben consequenties", onderstreept hij. "Met Hofweb verschaffen wij toegang tot een

voedingspatroon dat maximaal klopt voor jouzelf en de toekomst van de aarde. In onze visie zijn dat zoveel mogelijk lokale producten uit een kringlooplandbouw. Wij denken bijvoorbeeld dat vlees met mate prima kan, mits het voortkomt uit een kringloop: stro en voer voor koeien wordt niet geïmporteerd maar zelf geteeld, en de mest wordt weer gebruikt op het land."

'Boer en consument moeten elkaar weer de hand kunnen schudden'

Een cirkel van loyaliteit

"Een duurzame voedselketen zelf is ook een cirkel", zegt Lambertus, "een cirkel die boer, Hofweb en klant verbindt. Wij hopen dan ook niet zozeer op nieuwe, maar op loyale klanten. Stel dat GAOS, een van onze groentetelers, een mindere uienoogst heeft. Vaste klanten eten vaker

de producten van GAOS en zullen ondanks een mindere kwaliteit, of bijvoorbeeld een kleinere maat, toch nog de echte prijs willen betalen. In slechte tijden lopen ze niet weg maar nemen zij verantwoordelijkheid voor hun plek in de cirkel. En in goede jaren profiteren klanten juist mee, van lagere prijzen en een groter aanbod. Door die betrokkenheid stijgt de waardering voor elkaar, en dat hebben we nodig. Boer en consument moeten elkaar weer de hand kunnen schudden."

'Onze prijzen worden niet bepaald door de macht van de supermarkt maar door de kracht van de boer'

Demeter handel en verwerking

De natuurvoedingsmarkt is in beweging: fusies van groothandels, aanzuigende werking van Demeter in buitenlandse supermarkten en veel aanmeldingen én opzeggingen van Demeter-licenties.

Producten met Demeter keurmerk worden in Nederland voornamelijk via biologische speciaalzaken verkocht. Afgelopen jaar hebben de grote spelers die deze winkels belevaren de krachten gebundeld. De Nieuwe Band fuseerde met Odin. De Zaaister, Natudis en Biofresh Belgium sloten zich aan bij Udea. Er zijn nu dus twee grote partijen die het merendeel van de distributie van Demeter producten verzorgen via ruim 400 biologische speciaalzaken. Daarnaast zijn veel biodynamische boerderijen gericht op rechtstreeks contact met de consument via boerderijwinkels, groenteabonnementen, boerenmarkten, webwinkels en bezorgdiensten.

Groeiende markt

Door de groeiende interesse voor Demeter, vooral op de Duitse markt, melden steeds meer bedrijven zich aan: in 2018 kregen 14 nieuwe handels- en verwerkingsbedrijven een Demeter licentie. Ook vielen er 9 licentiehouders af, deels door de fusies, deels doordat de omzet in Demeter voor hen te gering was. Daarmee groeide het aantal licentiehouders van 71 naar 76, waarvan 6 in Vlaanderen. Bij boerderijverwerkers (boerderijen die bijvoorbeeld kaas maken, sap persen of kruiden verpakken) kwamen er 6 bij en vielen er 2 af. Het aantal steeg van 30 naar 34, waarvan 1 in Vlaanderen (zie figuur 2.1). Alle Demeter licentiehouders hebben ook een biologische licentie. Eind 2018 stonden in Nederland bij Skal 2984 biologische handelaren en (boerderij)verwerkers geregistreerd (zie figuur 2.2). Van deze bedrijven heeft 3,5% ook een Demeter licentie.

Omzet

De gezamenlijke omzet die de licentiehouders in 2018 hebben gerealiseerd uit de verkoop van Demeter producten die ze verwerken of (opnieuw) verpakken was 17,3 miljoen euro, een stijging van 2,9% ten opzichte van 2017. Die groei wordt gerealiseerd door de

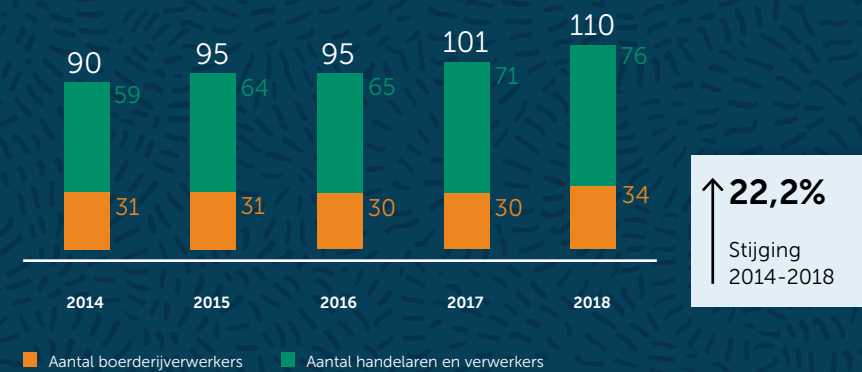
handels- en verwerkingsbedrijven; bij boerderijverwerkers is er juist een daling te zien (zie figuur 2.3). Deze omzetcijfers tonen hoe de Demeter omzet van de licentiehouders zich door de jaren heen ontwikkelt, maar ze zeggen niets over de totale consumentenbestedingen aan Demeter producten. Ze zijn niet vergelijkbaar met marktcijfers van de totale biologische markt, zie de 'Uitleg bij de cijfers' hiernaast. Een grove schatting van de biodynamische consumentenbestedingen ligt rond 160 miljoen euro, op basis van 10% van de biologische omzet (ca. 10% van het bio-areaal is biodynamisch).

Spanningsveld

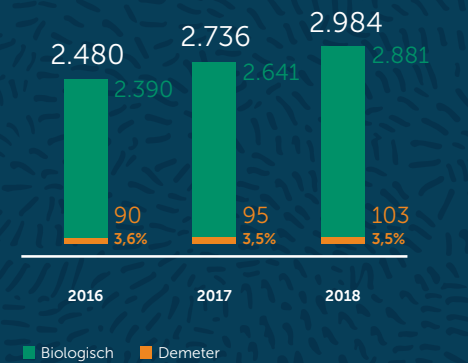
Al jaren speelt in de internationale Demeter beweging de discussie hoe om te gaan met nieuwe bedrijven die zich aanmelden omdat ze 'handel zien' in Demeter en zich verder niet verbonden voelen met de idealen van de biodynamische landbouw. Dit creëert een spanningsveld: enerzijds is het mooi dat de afzet van Demeter kan groeien, anderzijds komt de kwaliteit van Demeter onder druk te staan als 'de wetten van supermarkt' gaan gelden in het biodynamische handelscircuit. Hierover heeft Stichting Demeter in maart een bijeenkomst georganiseerd: 'Demeter marktontwikkeling: groei, maar geen uitverkoop'. Meer hierover op pag. 19.

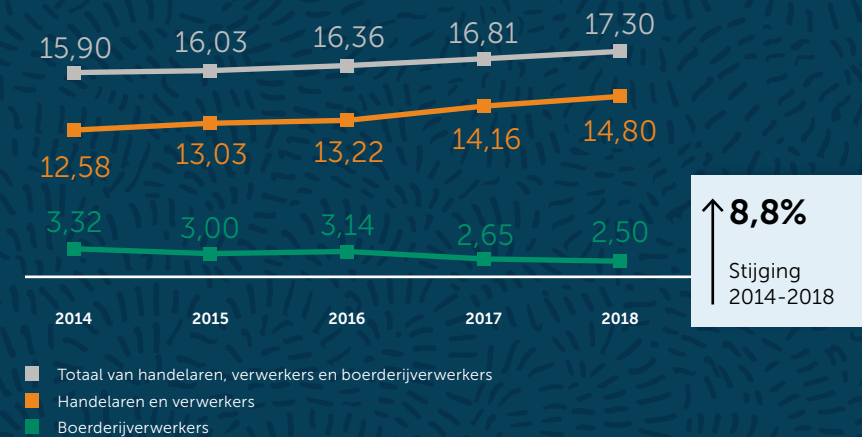
Figuur 2.1 Aantal licentiehouders in Nederland en Vlaanderen

Figuur 2.2 Het aandeel Demeter van het totale aantal biologische handelaren en (boerderij)verwerkers in Nederland

Figuur 2.3 Omzet van Demeter handelaren, verwerkers en boerderijverwerkers in Nederland en Vlaanderen (in miljoen euro)

Uitleg bij de cijfers

Waarom is er zo'n groot verschil tussen de grove schatting aan consumentenbestedingen aan biodynamische producten (10% van biologisch is ca. 160 miljoen euro) en de omzetcijfers in deze grafieken (ruim 16 miljoen euro)? Het antwoord is: die cijfers zijn om vijf redenen onvergelijkbaar:

1. De marge van de winkelier is wel meegeteld bij de biologische consumentenbestedingen en niet bij de omzetcijfers van de Demeter licentiehouders.

2. Handelaren en verwerkers geven alleen de omzet door van producten die zij met het Demeter keurmerk op de markt brengen. Maar niet alle producten van Demeter landbouwbedrijven komen met dit keurmerk op de markt, omdat de vraag onvoldoende is. Een deel gaat mee in de stroom van 'gewoon biologisch'. Een voorbeeld: als Demeter aardappels worden verpakt in een zak zonder Demeter keurmerk – maar alleen met het Europees biologisch keurmerk – dan worden ze niet in deze omzetcijfers meegenomen.

3. Alle onverpakte aardappelen, groente en fruit komen niet voor in deze omzetcijfers.

4. Geïmporteerde producten worden in het land van herkomst gecertificeerd. Het deel van de import dat niet in Nederland wordt verwerkt of herverpakt, verschijnt dus niet in deze omzetcijfers.

5. Export van Demeter producten gerealiseerd door de licentiehouders zit wel in deze omzetcijfers, maar de export van onbewerkte versproducten niet.

De omzetcijfers in deze grafiek laten wel zien hoe de Demeter omzet zich bij de licentiehouders ontwikkelt door de jaren heen. Een gestaag stijgende trend is zichtbaar. Dit geeft een indicatie, maar dus geen compleet beeld.

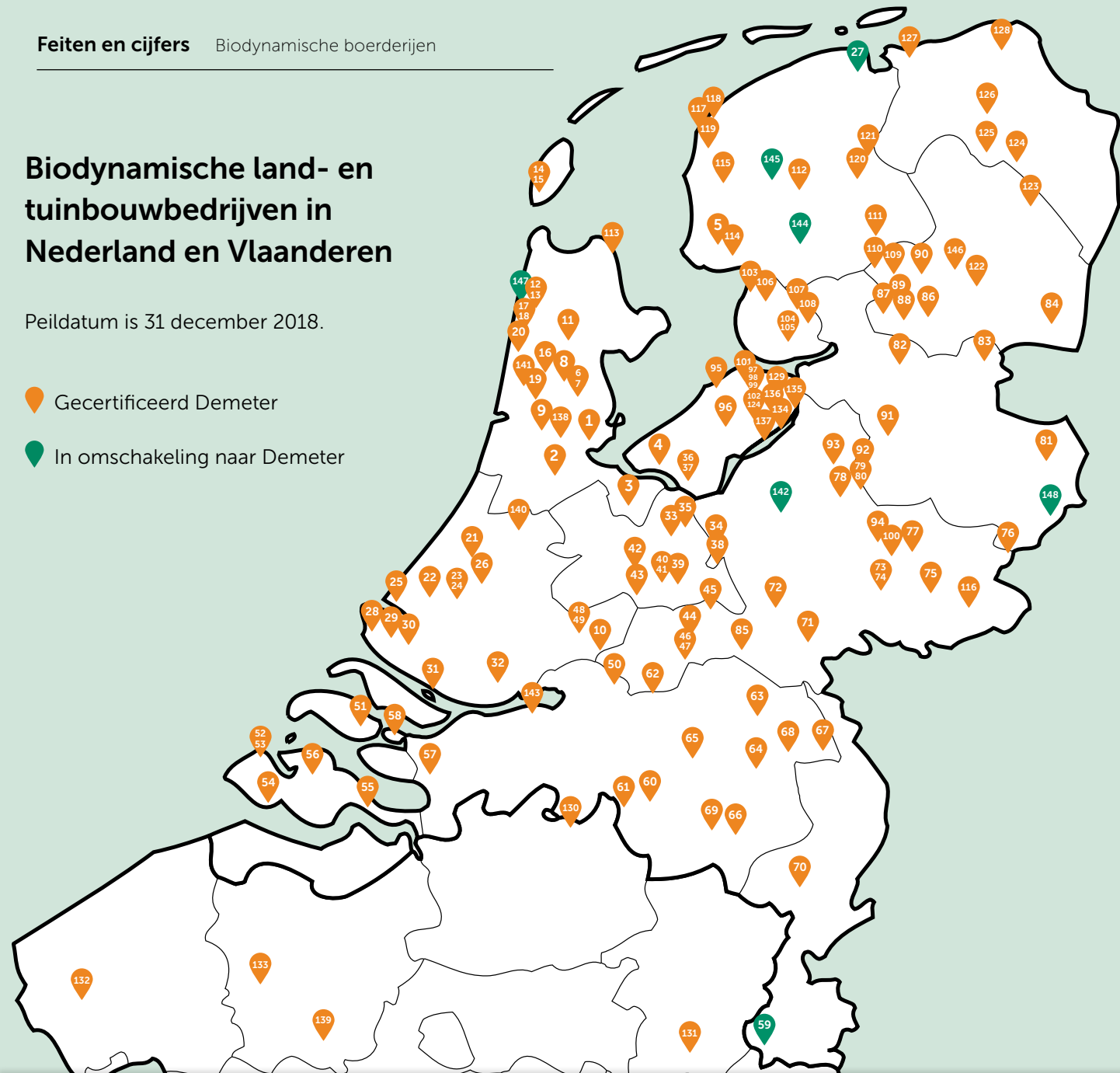
Demeter bier

De internationale voorwaarden voor Demeter bier zijn afgelopen jaar aangepast. Het is nu toegestaan bier te brouwen dat gist op de fles. Bierbrouwer Warmenbol Cvba meldde zich bij Stichting Demeter aan voor een licentie. Omdat ze de eerste waren, moesten de voorwaarden eerst naar het Nederlands worden vertaald. Dat is nu rond, dus we kunnen nu genieten van Demeter bier.

Biodynamische land- en tuinbouwbedrijven in Nederland en Vlaanderen

Peildatum is 31 december 2018.

- Gecertificeerd Demeter
- In omschakeling naar Demeter

- 1 De Stadshoeve, Amsterdam | 2 V.O.F. Ridammerhoeve, Amstelveen | 3 Land en Boschzigt, 's-Graveland | 4 De Stadsboerderij, Almere | 5 Mts Gerritsma Smink, Elahuizen | 6 Biologisch Fruitbedrijf Konijn, Z.O. Beemster | 7 Sonnevancan, Beemster | 8 Firma- Zipp-Melse, De Rijp | 9 JW Rutte, Zaandam | 10 Tuinderij Moervliet | 11 Boerderij Veelust, Hensbroek | 12 De Lepelaar, St. Maarten | 13 Buitenplaats, Eenigenburg | 14 Stichting Sint Donatus, Den Burg | 15 Novalishoeve, Den Hoorn | 16 Natuurlijk Genoegen vof, Driehuizen | 17 De Noorderhoeve, Schoorl | 18 Raphaelstichting Scorewald, Schoorl | 19 De Rodenburghoeve, Uitgeest | 20 Wkg. De Klompshoeve, Egmond a/d Hoef | 21 C.T.M. van Swieten, Stompwijk | 22 Druivenkwekerij Nieuw Tuinzicht, Den Hoorn | 23 Van Paassen - van Balkom vof, Oude Leede | 24 Coöperatie Hoeve Biesland, Delfgauw | 25 Be-Leaf, 's-Gravenzande | 26 Weleda Nederland N.V., Zoetermeer | 27 Timpelsteed, Engwierum | 28 A. de Winter, Oostvoorne | 29 Tuinbouwbedrijf FJJ de Koning BV, Tinte | 30 Biokwekerij Poldervaart BV, Vierpolders | 31 PC v/d Erve Biologische Akkerbouw, Goudswaard | 32 Mts. Nieuw Bonaventura, 's-Gravendeel | 33 Het Derde Erf, Soest | 34 Schoonderbeek, De Glind | 35 De Heerlijkheid Groot Weede, Hoogland | 36 De Korenbloem, Zeewolde | 37 De Zonnehoeve, Zeewolde | 38 Ruimzicht, Scherpenzeel | 39 A8, Doorn | 40 Landgoed Kraaybeekherf, Driebergen | 41 Boerderij De Hondspol BV, Driebergen | 42 Tuinderij Amelishof, Bunnik | 43 Groentekwekerij Schalkwijk BV | 44 Thedingsweert Zorg in Bedrijf B.V., Tiel | 45 Fruitweelde, Ingen | 46 Deeli, Ophemert | 47 Fruitbedrijf Ruissen, Varik | 48 Hoeve Catherine Elisabeth, Noordeloos | 49 Kaasboerderij Noorderlicht, Noordeloos | 50 Groenland Biologische Groentekwekerij Andel BV, Andel | 51 De Mueyehof, Nieuwerkerk | 52 C.V. Ter Linde, Oostkapelle | 53 Boomgaard Ter Linde, Oostkapelle | 54 Eendelienghe, Ritthem | 55 Meulwaeter, Kruijningen | 56 V.O.F. Fruitteeltbedrijf De Ring, Oud Sabbinge | 57 De Kromme Lepel, Bergen op Zoom | 58 Wilhelminahoeve, Anna Jacobapolder | 59 Maatschap Niessen - De Poshoof | 60 Beersche Hoeve, Oostelbeers | 61 De Kraanvogel, Esbeek | 62 De Sterregaard, Hedel | 63 De Boomgaard, Zeeland | 64 J.A. Eijkelenburg, Gemert | 65 L.A.C.M van Kessel, Sint Oedenrode | 66 Saanenhof VOF, Heeze | 67 De Watertuin, Groeningen | 68 Zorgboerderij de Lindelaar, De Seizoenen Bronlaak, Oploo | 69 Gennep Hoeve, Eindhoven | 70 De Hooge Weyer, Baexem | 71 Doornik Natuurakkers, Bemmelen | 72 Veld en Beek, Doorwerth | 73 Blisveld, Drempt | 74 De Pasop, Hummelo | 75 Boerderij Ruimzicht, Halle | 76 De Dennenkamp, Rekken | 77 De Vijfsprong, Vorden | 78 De Hooge Kamp, Beemte Broekland | 79 De Oosterwaarde, Diepenveen | 80 Keizersrande, Diepenveen | 81 Het Groene Spoor, Rossum | 82 De Zonnehorst, Punthorst | 83 Het Willink, Ane | 84 't Leeuweriksveld, Emmen | 85 Eko Boerderij de Linge Hof, Randwijk | 86 Naaberhoeve, Ruinerwold | 87 Belle Marie, Ruinerwold | 88 Het Blauwe Huis B.V., Ruinerwold | 89 Mts. Santing Meyling, Ruinerwold | 90 De Arnica Kwekerij, Dwingeloo | 91 Overesch Ecologische Landbouw, Raalte | 92 Overkempe, De Seizoenen, Olist | 93 De Bolster biologische zaden, Epe | 94 BioNico B.V., Vorden | 95 BD-tuinderij De Stek, Lelystad | 96 De Zonneboog, Lelystad | 97 Warmonderhofstede, Dronten | 98 Warmonderhofstede BV, Dronten | 99 Mts Twisk, Dronten | 100 Het Groene Weten, Vorden | 101 Gaos, Swifterbant | 102 H.J. Westers, Biddinghuizen | 103 Melkvee bedrijf Keurentjes-Pietersma | 104 VOF Keij en van den Dries, Ens | 105 Zonnegoed, Ens | 106 Buitenbant, Bant | 107 VOF Vermuë, Marknesse | 108 Maatschap Vos, Kraggenburg | 109 De Vrolijke Noot, Wapserveen | 110 Villa Sterrebos, Frederiksoord | 111 Mts Lindediek, Boijl | 112 Burdineplaats, Nes | 113 Dijkghathoeve, Wieringerwerf | 114 Mts S en W Deinum en JM Ensing, Sondel | 115 Brandsma's Pleats, Bolsward | 116 Ekoboerderij Arink, Lielvelde | 117 De Verte V.O.F., Sexbierum | 118 Gerbranda State vof, Pietersbierum | 119 Harmannahoeve, Harlingen | 120 Obio, Drachten | 121 De Kompenije, Drachtstercompagnie | 122 Hansketien, Mantinge | 123 Pluimveebedrijf Boerveenshof, Gasselternijveen | 124 Fruitful, Biddinghuizen | 125 B. Steenbergen, Onnen | 126 van Zanten Biologisch Graanbedrijf/Het Geweide Hof, Garmerwold | 127 Nieuw Bromo, Hornhuizen | 128 De Eemstuijn, Uithuizermeeden | 129 Aeres Biologisch Bedrijf B.V. | 130 Widar Fonds VZW, Merksplas | 131 Tonanzin, Haren | 132 De Blauwe Spie, Noordschote | 133 De Wassende Maan C.V., Deinze | 134 H.G.P. van Beek en A.M.L. van Beek-Besselink, Flevoland | 135 J.A.M. Rombouts | 136 Mts Nieuwenhuizen, Biddinghuizen | 137 Maatschap A.J.G. en S.W. Westra, Dronten | 138 Fruituinvanwest, Amsterdam | 139 CVBA De Kollebloem, Sint Lievens-Esse | 140 Kwekerij Eko-logisch, Roelofsarendsveen | 141 Mts Mooij-de Lange, Castricum | 142 Ouwendorperhoeve, Garderen | 143 Vof van der Spek, Lage Zwaluwe | 144 Boer Bart, Rotstergaast | 145 Boer Brunia, Raerd | 146 De Kaampies, Mantinge | 147 Huijberts Biologische Bloembollen, Sint Maartensbrug | 148 Zuiver, Buurse

Handels- en verwerkingsbedrijven met een Demeter licentie in 2018

* betekent: nieuw in 2018 (B) betekent: België

Handelaren en verwerkers

Bedrijf	Plaats
Aaldering Bio ui	Biddinghuizen
Aardappelgroothandel Jansen - Dongen BV*	Tilburg
Agrico (afd Bioselect)	Emmeloord
Agrifirm NWE BV	Apeldoorn
AgroFair Benelux BV	Barendrecht
Bakkerij Verbeek BV	Brummen
BD Graan BV	Middenmeer
BD-Totaal BV	Houten
Bidfood BV	Ede
Bio Beta BV	Zeewolde
Bio Freshi Produce	Breda
Bio Kaas BV	Molenschot
Bio World BV	Poeldijk
Biofresh Belgium MV/SA*	Gavere (B)
Bioorganic Holland BV*	Horn
BioRey BV	Lelystad
BioRomeo BV	Ens
Bouma Bio VOF	Biddinghuizen
CIV Superunie BA	Beesd
Coöperatie Nautilus Organic UA	Emmeloord
De Halm BV	Heeswijk-Dinther
De Traay	Lelystad
Delij Harmony	Hedel
Delta Wines Nederland B.V.*	Waddinxveen
Dijverhof / De Grote Kamp BV	Uden
Do-it BV	Barneveld
Eosta BV	Waddinxveen
Ets. Mandy-Mapol	Brussel (B)
Fairtrasa Holland BV*	Poeldijk
Flevohof BV	Nieuwe Niedorp
Fresh Way of thinking BV	Lutjebroek
Fritz Vanlerberghe	Passendale (B)
Gebr. Rademaker BV	De Hoef
Green Organics BV	Dronten
Handelsonderneming E. Zann BV	Bergschenhoek
Heerlijkheid Mariënwaerd	Beesd
Hermus Made BV	Made
Het Blauwe Huis BV	Ruinerwold
Het Zonnellid BV	Zeewolde
Hofweb*	Biddinghuizen
Holland Pharma*	Borculo
Hortica BV	Andijk
IPOKI BV	Ridderkerk
J.M. Levarht & Zonen BV*	De Kwakel
Joannusmolen BV	Cuijk
Just Organic Service & Trading BV*	Hoorn
Kaaslust*	Veenhuizen
Kaasmakerij Henri Willig BV	Heerenveen
Laarakker Bio BV	Well
Maasoever Cold Store BV	Waspik
Machandel BV	Haulerwijk
Molens Vermeulen	Oosterzele (B)
NaNa Bio BV*	Helmond
Natudis Nederland BV	Harderwijk
ODI De Dageraad BV (Aurora)	Ven-Zelderheide
Odin	Geldermalsen
Oerlemans Foods Waalwijk BV	Waalwijk
Onze Bio Slager	Breda

Bedrijf	Plaats
Organic Flavour Company BV	Veenendaal
OTC Organics BV	Dronten
Respect4food BV	Made
Reudink BV	Lochem
Rossano Wijnimport	Nueneen
Rouveen Kaasspecialiteiten	Rouveen
SIGuRIDna*	Wognum
Sligro Food Group Nederland BV	Veghel
Stoker Vogelaar BV	Biddinghuizen
Thylbert bvba	Oedelem (B)
Top Fresh Handel BV*	Kraggenburg
Tradin	Amsterdam
Twisk Organic Trade BV	Dronten
Udea BV	Veghel
vanRijsingsource BV	Helmond
Warmenbol cvba*	Aartselaar (B)
Weerribben Zuivel BV	Nederland
Zonnemaire Biol. Bakkerij Ad van der Westen BV	Waspik

Boerderijverwerkers

Bedrijf	Plaats
Boerderij Ruimzicht*	Halle
Bronlaak De Seizoenen BV, zorgboerderij De Lindelaar	Oploo
De Bolster BV	Epe
De Buitenplaats	Eenigenburg
De Dennenkamp	Rekken
De Hondspol VOF	Driebergen
De Kompenije	Drachtstercompagnie
De Lepelaar	St. Maarten
De Mueyehof	Nieuwerkerk
De Noorderhoeve	Schoorl
De Vijfsprong	Vorden
De Zaderij Coöperatie U.A.*	Bant
Dijkghathoeve, Raphaelstichting	Wieringerwerf
Ekoboerderij Arink	Lielvelde
Fruiteeltbedrijf De Ring VOF	Oud Sabbinge
Geitenboerderij Hansketien	Mantinge
Kaasboerderij Noorderlicht	Noordeloos
Keizersrande*	Diepenveen
L.J. Ruissen BV	Varik
Land en Boschzigt*	's-Graveland
Maatschap Dames en Heren Vos	Kraggenburg
Maatschap Nieuw Bonaventura	's Gravendeel
Mts Twisk	Dronten
Nieuw Bromo	Hornhuizen
Novalishoeve	Den Hoorn
Ouwendorperhoeve	Garderen
Pluimveebedrijf Boerveenshof*	Gasselternijveen
Ridammerhoeve	Amstelveen
Saenenhof	Heeze
Seaking Rotterdam BV (Deeli Fruits and Honey)	Ophemert
Warmonderhofstede*	Dronten
Widar Fonds VZW	Merksplas (B)
Zorgboerderij De Klompshoeve	Egmond a/d Hoef
Zorgboerderij Naaberhoeve	Echten

'We werken aan het beeld dat we met elkaar hebben gevormd. Een scherp beeld trekt mensen aan die dat helpen mogelijk maken'

Verrijkende kruiden

Het Blauwe Huis is misschien wel één van de bekendste biodynamische bedrijven in Nederland. Het merk blinkt uit met een breed assortiment kruidenmengsels en specerijen voor winkels en horeca. Sinds september 2017 runt Severijn Velmans de onderneming. Hij en zijn team zijn ambitieus: ze willen marktleider worden in kruiden die het leven verrijken.

Op 10,5 hectare teelt Het Blauwe Huis ruim vijftien soorten bloemen en kruiden die ze zelf drogen. Aanvullend kopen ze kruiden en specerijen in bij een tiental leveranciers. Severijn: "We werken nauw samen met fairtrade projecten in Portugal, die echt het verschil maken voor de leefomstandigheden van de boeren. Ook betrekken we kruiden van Sekem in Egypte en halen we specerijen uit Azië. Vervolgens mengen, malen, vullen, labelen en sealen we alle zakjes en grootverpakkingen zelf in Ruinerwold."

Ideaal

Het Blauwe Huis is in 1977 opgericht door biodynamisch tuinder Trees Boeke. Samen met Jan Kees Luijckink en anderen heeft zij het ontwikkeld tot een succesvol teelt- en verwerkingsbedrijf.

In 2014 heeft een Franse compagnon het bedrijf overgenomen met de belofte om het oorspronkelijke ideaal verder te ontwikkelen. Voor deze opdracht is Severijn Velmans aangetrokken als onderdirecteur. Om het bedrijf klaar te stomen voor groei, heeft Severijn als eerste een

automatiseringsslag doorgevoerd waardoor de mensen op kantoor en in de productie efficiënter kunnen werken. De volgende stap is een uitbreiding van de opslag- en verwerkingsruimtes met duurzame nieuwbouw.

Van kinds af aan is Severijn al geboeid door de landbouw. Hij groeide op naast een biodynamische zorgboerderij en was – als hij niet op school zat – op het erf of in de koeienstal te vinden. Later werkte hij op verschillende biodynamische bedrijven. Na zijn studie Arbeidsmanagement en Organisaties ging hij in het bedrijfsleven aan de slag. In zijn nieuwe functie bij Het Blauwe Huis komen al zijn talenten samen: "Mijn persoonlijke motivatie is om een economisch gezond bedrijf te creëren vanuit duurzame landbouw en sociale waarden."

Visioen

Zowel mensen als bedrijven hebben een opdracht op deze wereld, is de overtuiging van Severijn. 'Kruiden die het leven verrijken' is de opdracht die hij Het Blauwe Huis meegeeft. "Deze slogan

overkoepelt eigenlijk alles waar wij voor staan. Goede voeding is de basis voor gezondheid, waarbij de smaak, geur, kleur en medicinale kant van kruiden een enorme verrijking zijn. We kiezen voor biodynamische en sociale landbouw die het leven op aarde verrijkt met biodiversiteit en sociale cohesie." Met deze opdracht willen Severijn en zijn team marktleider worden. Waarom? "Omdat wij impact willen maken en echt iets willen neerzetten en veranderen. Uitputting van bodem en bronnen, wat wereldwijd gebeurt, is niet nodig als je er goed mee omgaat."

De groei-impuls waar Het Blauwe Huis nu middenin zit, ervaart Severijn als een opwaartse spiraal. "Het is een wilde ontwikkeling. Het team staat zelf aan het stuur. Ik geloof in de scheppende kracht van mensen, maar dan heb je wel een visioen nodig. Als je de stip op de horizon scherp hebt, kun je het maximale uit jezelf halen, uit je medewerkers en uit het bedrijf. Belangrijk is dat we geconcentreerd blijven werken aan het beeld dat we met elkaar hebben gevormd. Een scherp beeld trekt mensen aan die dat helpen mogelijk maken."

Demeter Barstensvol Leven

Internationale Demeter Members Assembly in Nederland

De Members Assembly van Demeter Internationaal (DI), de jaarlijkse vergadering van vertegenwoordigers van de 19 landen met een Demeter organisatie, vond in juni plaats in Nederland. Een nieuwe ontwikkeling is dat Demeter Internationaal en de internationale koepel van biodynamische verenigingen (de IBDA) een associatie gaan vormen. Binnen dit samenwerkingsverband krijgen scholing, advies en lobby (het werkkterrein van de verenigingen) meer verbinding met het werkveld van het beheren van het Demeter keurmerk. De deelnemende landen – Nederland dus ook – onderzoeken hoe zij hun werkzaamheden kunnen integreren. In Nederland heeft Stichting Demeter zich in 2005 afgesplitst van de BD-Vereniging, maar er is wel een goede samenwerking ontstaan. Beide organisaties onderzoeken nu, de internationale ontwikkeling volgend, hoe ze hun werkzaamheden nog verder kunnen verbinden.

Het internationale gezelschap bezocht twee boerderijen in Amsterdam: geitenboerderij Ridammerhoeve in het Amsterdamse Bos, die met 350.000 bezoekers per jaar de best bezochte biodynamische boerderij van Nederland is, en de Fruittuin van West, die ook vele tienduizenden mensen trekt, die zelf eieren mogen rapen en fruit plukken. Ook bezochten ze twee polderbedrijven, De Stadsboerderij in Almere en Gaos in Swifterbant. Dat je kunt boeren op vier meter onder zeeniveau, is voor de buitenlandse bezoekers verbazingwekkend. Er waren lezingen van arts en onderzoeker Machteld Huber, ondernemer

De Members Assembly heeft veel interesse voor de lezing van kunstenares Claudy Jongstra die biodynamische planten gebruikt voor haar verfstoffen en zich inzet om boer en consument met het landschap te verbinden

'Demeter Internationaal en de internationale koepel van biodynamische verenigingen (de IBDA) gaan een associatie vormen'

Ronald van Marlen, textielkunstenares Claudy Jongstra en emeritus hoogleraar biologische veredeling Edith Lammerts van Bueren. Edith benadrukte het belang van een systeembenadering voor veredeling, vermeerdering en verspreiding van zaadgoed. Door de hele handelsketen te betrekken, kun je veel bereiken. Zo heeft een convenant met alle supermarkten ervoor gezorgd dat er binnenkort alleen nog phytophthora-resistente

aardappelrassen in de supermarktschappen liggen. Machteld Huber liet zien dat er wel degelijk wetenschappelijke onderbouwing is voor significante kwaliteitsverschillen tussen gangbaar en biodynamisch geteelde voeding. Ze heeft vanuit eigen onderzoekservaringen gemerkt dat voor bio gunstige onderzoeksresultaten soms in de doofpot belanden.

KIEM

In 2018 heeft BD Grondbeheer samen met Triodos Sustainable Finance Foundation een nieuw beleggingsinitiatief ontwikkeld, KIEM genaamd. Doel is toegang te krijgen tot beleggingsgeld voor de aankoop van grond. Dit kan zich manifesteren in de vorm van beleggingscertificaten, al dan niet gecombineerd met een schenking of obligaties. BD Grondbeheer heeft zichzelf een jaar gegeven om dit verder uit te werken. In 1978 is BD Grondbeheer opgericht om vrije landbouwgrond te verwerven voor BD-boeren zodat zij die tot in lengte van dagen kunnen bewerken (zie ook pag. 26). Dankzij schenkingen en legaten is in 40 jaar veel bereikt, maar er kloppen nog veel meer boeren aan de deur die hun grond bij de stichting willen onderbrengen. Om meer meters te maken, heeft BD Grondbeheer in 2016 eeuwigdurende obligaties ontwikkeld. Kopers kunnen hun obligaties wel doorverkopen, maar BD Grondbeheer koopt ze niet terug. Hierdoor is er geen aflossingsdruk en houdt zij de landbouwgrond – conform haar doelstelling – uit het economische verkeer. Dankzij de obligaties zijn de gronden van De Hondspol en De Naoberhoeve verworven, aankopen die in de miljoenen lopen. Om nog meer aankopen mogelijk te maken wordt via KIEM de ingang naar beleggingsgeld gecreëerd. Er lopen nu twee pilots: de aankoop van 44,5 hectare gangbare landbouwgrond bij Boerz in de Flevopolder en van 13,5 hectare biodynamische landbouwgrond bij De Vijfprong in Vorden. De grond van Boerz wordt momenteel omgeschakeld naar biologisch. Of en wanneer het haalbaar is om door te schakelen naar Demeter is nog niet duidelijk. BD Grondbeheer kiest hiermee voor een nieuwe weg, omdat zij in actie wil komen voor urgente problemen als klimaatverandering, verlies van biodiversiteit en milieuvervuiling, waarvoor duurzaam grondbeheer en vrije grond een oplossing bieden.

'Doel is toegang te krijgen tot beleggingsgeld voor de aankoop van grond'

Landbouwgrond van De Vijfprong in Vorden wordt aangekocht via het nieuwe beleggingsinitiatief KIEM

Toekomst Zaaïen

Het is bijzonder om te merken hoe mooi de sfeer is als een rij Toekomst Zaaïers vol concentratie over de akker loopt en het zaad voor zich uitwerpt. In de weekenden van oktober 2018 deden 450 consumenten mee op acht biodynamische boerderijen. Op alle locaties hebben boeren en soms ook andere deskundigen iets verteld over biodynamische landbouw, biodiversiteit en levenskrachtig zaadgoed. Ook in oktober 2019 vindt het Toekomst Zaaïen plaats. Zie toekomstzaaien.nl

Project Collegiale Keten

Bedrijven in de biologische keten hebben vaak een mooie visie, ook op sociaal terrein, maar als er concrete afspraken gemaakt moeten worden over de inkoop van een partij groente, tellen vooral de financiële en economische waarden, merkte Marion Schoenmakers toen ze nog bij Willem&Drees werkte. Hoe zou je met elkaar een waarachtige samenwerking kunnen opbouwen die recht doet aan de hele keten, vroeg ze zich af. Ze initieerde samen met de BD-Vereniging een driejarig project met steun van provincie Gelderland en de EU.

Tijdens de Bio-beurs geeft Marion Schoenmakers een workshop over het Project Collegiale Keten

Halverwege 2018 ging in de Achterhoek een koplopersgroep van start met acht mensen: boeren, distributeurs, winkeliers en consumenten. Na een jaar hebben ze elkaars bedrijven bezocht en gesprekken gevoerd over welke waarden ze delen en hoe ze die kunnen vertalen naar de praktijk van alledag. Marion: "Mensen ontdekken hoe weinig ze weten over de bedrijven van mensen waar ze al tientallen jaren mee samenwerken. Een winkelier die gewend is kistjes met mooie kolen binnen te krijgen was enorm verbaasd over alles wat de boer moet doen, van zaaien tot oogsten, om zulke mooie kolen te produceren. Dat na een regenbui de aardbeien uit de grond knallen en je dus als teler al die extra aardbeien kwijt wilt, daar hield de rest van de keten zich totaal niet mee bezig." Een winkelier vertelde dat hij in de waan van de dag totaal niet bezig was met zijn idealen, maar dat de bijeenkomsten hem energie gaven om zich er meer op te richten. Hij zei: "We bouwen een collectief bewustzijn op van hoe belangrijk het is om naar het geheel te kijken en het geheel juist mét elkaar te verzorgen." Halverwege 2019 is de tweede groep opgestart in de Betuwe. Marion: "Uiteindelijk is het doel om een toekomstbestendige voedselketen op te bouwen, waarbij de partijen elkaar nodig hebben en elkaar dingen gunnen."

Continu werken aan verbetering

Voor de biodynamische boer vormt de samenhang tussen bodem, plant, dier, mens, natuur, landschap en kosmos de basis. Alles wat leeft is deel van een groter, samenhangend geheel. Maar in de praktijk blijft het soms een zoektocht om zo goed mogelijk invulling te geven aan de biodynamische uitgangspunten, die door Demeter Internationaal naar normen en richtlijnen zijn vertaald. Stichting Demeter gaat knelpunten in nauw overleg met de verschillende sectoren aanpakken. Zo is het in de glastuinbouw een uitdaging om invulling te geven aan de biodiversiteitsnorm van 10%. In een bijeenkomst met biodynamische glastuinders wordt besproken hoe je in zo'n intensief teeltsysteem de biodynamische visie zo goed mogelijk kunt verwezenlijken. Ook biodynamische fruittellers komen af en toe bij elkaar samen met een vertegenwoordiger namens Stichting Demeter. Geitenhouders lopen tegen het probleem aan dat er onvoldoende Demeter-ingrediënten beschikbaar zijn voor het krachtvoer. Stichting Demeter gaat dit knelpunt bespreken met geitenhouders en mengvoederbedrijven om oplossingen te zoeken. Ook zoekt Stichting Demeter oplossingen voor de omgang met mannelijke dieren, met name de jonge hanen, bokken en stieren, en over kalveren bij de koe. Leen Janmaat van Stichting Demeter: "De consument verwacht dat bij Demeter de kalfjes bij de moeder blijven, maar de haalbaarheid daarvan valt tegen. Veehouders die het uitproberen, geven aan dat de kalveren verwilderen." Steeds is er het streven om idealen en praktijk te verenigen. Leen: "In afstemming met de boeren én met Demeter Internationaal zetten we continu stappen vooruit."

In onder andere Duitsland liggen er al Demeter producten in de supermarkten. In Nederland is hierover nog volop discussie

Groei, maar geen uitverkoop

De Demeter markt ontwikkelt zich in snel tempo. Doordat Demeter in Duitse supermarkten ligt, groeit ook de vraag in Nederland. Nieuwe partijen melden zich aan om Demeter te verhandelen en te verwerken. In de biologische sector worden veel bedrijven opgekocht door corporate ondernemingen die winsten naar zich toetrekken en maatschappelijke kosten afwentelen op de samenleving ('privatize profit, socialize costs'). Kan de biodynamische sector haar eigen weg blijven bewandelen? Hoe kun je 'broederschap organiseren' in deze veranderende markt? Die vragen stonden centraal op een bijeenkomst in maart, waar bestuurs- en commissieleden en medewerkers van Stichting Demeter en vertegenwoordigers uit de handelsketen elkaar ontmoetten. Hoe zorg je ervoor dat de nieuwkomers iets toevoegen aan de biodynamische beweging en niet alleen iets komen halen? Moet een handelaar een minimum percentage bio hebben, bijvoorbeeld 10% om bij Demeter te worden toegelaten? Voor boeren die willen doorschakelen geldt dat hun bedrijf in zijn geheel biodynamisch moet worden. Moet de deelname aan scholing en een vorm van handelsgesprekken verplicht gesteld worden voor handelsbedrijven? Voor boeren is er een doorschakelcursus en alle boeren doen mee aan Collegiale Toetsing gesprekken. "Biodynamische landbouw streeft niet alleen naar ecologische veerkracht, maar ook naar maatschappelijke veerkracht", gaf Edith Lammerts van Bueren namens

'Biodynamische landbouw streeft niet alleen naar ecologische veerkracht, maar ook naar maatschappelijke veerkracht'

de raad voor Integrale Landbouw en Voeding mee aan de aanwezigen. Daarbij hoort een handelsketen waarin alle schakels samenwerken en samen de verantwoordelijkheid dragen voor gezonde landbouw en gezonde economie. Wellicht kunnen ketenmanagers worden aangesteld om hierbij een rol te spelen, was een suggestie uit de discussiegroepen.

De levendige discussies op deze dag leverden nog geen gezamenlijke conclusies op over de 'distributiestrategie' die Stichting Demeter moet vaststellen. Binnen Demeter Internationaal is afgesproken dat ieder land hierin zijn eigen keuzes maakt. Naar verwachting hakt Stichting Demeter volgend jaar de knoop door.

Vertrouwen geeft vleugels

Na een carrière als journalist en woordvoerder heeft Jorinde Schrijver het roer omgegooid. Sinds een half jaar is ze mede-ondernemer op De Lepelaar, het tuin- en akkerbouwbedrijf van haar ouders en Joris Kolléwijn. Haar vader, Jan Schrijver, geeft graag ruimte aan de inbreng van Joris en zijn dochter. De visie van de nieuwe generatie vindt hij essentieel voor de bedrijfsontwikkeling.

Op 75 hectare verbouwt De Lepelaar in Sint Maarten (NH) diverse soorten groenten, aardappels, graan en kruiden met een team van circa twintig mensen. Wanneer je de bedrijfswinkel, kantine en grote schuren ziet, is het nauwelijks voor te stellen dat Jan Schrijver (de huidige voorzitter van Stichting Demeter) in 1971 op slechts één hectare is gestart als bedrijfsopvolger van zijn vader. Omdat Jan geen heil zag in gif en kunstmest, schakelde hij – ondanks de waarschuwingen van zijn vader – direct om naar de biodynamische bedrijfsvoering. Jorinde: "Het is prettig om te werken in een bedrijf met een stevige visie, helemaal nu 'de buitenwereld' tot gelijkende inzichten komt." Als voorbeelden noemt ze de kringlooplandbouw en circulair ondernemen. "Dit is voor de BD-sector al zo oud als de weg naar Rome." De Lepelaar heeft bijvoorbeeld een

hechte samenwerking met biodynamisch melkveebedrijf De Buitenplaats, een paar kilometer verderop. Jan: "Samen vormen we een kringloop: zij krijgen stro en veevoer van ons, wij krijgen koeienmest van hen. De kunst is om zoveel mogelijk bedrijfseigen stoffen in onze gezamenlijke kringloop te houden."

'De kunst is om zoveel mogelijk bedrijfseigen stoffen in onze kringloop te houden'

Familiebedrijf

De Lepelaar bestaat uit vier bedrijfsonderdelen: het land met fijne en grovere teelten, de kas, de winkel en het onroerend goed. Samen met zijn team is Joris

verantwoordelijk voor het land en de kas plus alle afzet naar groothandels en winkels. Jorinde ondersteunt alles daaromheen, zoals personeelsbeleid, financiën, de administratie en communicatie. Ook speelt Jorinde een rol als intermediair tussen 'de familie' en het bedrijf. Zo wordt er gewerkt aan een nieuwe bedrijfsstructuur. De rol van haar ouders verschuift stap voor stap richting adviseurs op strategische onderwerpen. Jorinde: "Ik vind het een mooi en betekenisvol bedrijf waar ik graag mijn energie in steek. Het voelt goed, onder andere vanwege de vrijheid die ik krijg. Er behoort een kloppende relatie te zijn tussen landbouw, natuur en maatschappij. Op al die fronten hebben we een rol te vervullen. Ik vind het uitdagend om dit op een slimme manier te doen: financieel, organisatorisch en ecologisch robuust."

Bedrijfseigenheid

Jan vindt het belangrijk dat zijn dochter en Joris, als nieuwe generatie, het bedrijf op hun manier ontwikkelen: "De kern van elk biodynamische bedrijf hoort hetzelfde te zijn, zoals meebewegen met de natuur en het stimuleren van biodiversiteit. Daarnaast geven de individuele mensen vorm aan de bedrijfseigenheid, waardoor elk biodynamisch bedrijf ook totaal anders is. Wanneer elke generatie kan toepassen wat bij hen past, geeft dat vleugels en komt het bedrijf als geheel in een opwaartse spiraal."

'Het is prettig om te werken in een bedrijf met een stevige visie, helemaal nu 'de buitenwereld' tot gelijkende inzichten komt'

Hoe krijgt een bedrijf het keurmerk?

Normen en richtlijnen

Stichting Demeter verzorgt de certificering van het Demeter keurmerk. Demeter Internationaal, een vereniging van nationale Demeter organisaties wereldwijd, stelt de normen en richtlijnen op hoofdlijnen vast en vervolgens bepaalt de Demeter Voorwaarden Commissie (DVC) van Stichting Demeter hoe die regels in Nederland en Vlaanderen worden geïnterpreteerd. Ook kan de DVC zelf aanvullende voorwaarden opstellen, passend bij de Nederlands-Vlaamse situatie. De optimale verzorging van levenskrachten vormt hierbij het uitgangspunt, zowel in de landbouw als in de verwerking. De richtlijnen en normen van het Demeter keurmerk zijn continu in ontwikkeling om zo goed mogelijk in te kunnen spelen op vragen vanuit de (internationale) praktijk en vanuit de samenleving.

Licentie

Wanneer een bedrijf een licentie aanvraagt, gaat Stichting Demeter er op bezoek. Daarna vindt de beoordeling plaats door de Demeter Licentie Commissie (DLC). Na het verkrijgen van een licentie volgen er jaarlijkse controles. Wanneer inspecteurs afwijkingen rapporteren, worden die besproken in de DLC en wordt beslist of bedrijven wel of geen certificaat krijgen. De DLC kan ook ontheffingen afgeven en sancties opleggen, waaronder boetes. Bij ernstige en aanhoudende overtredingen raakt het bedrijf zijn licentie kwijt en dus het recht om het keurmerk te voeren.

Een volledig overzicht van normen en richtlijnen staat in het Handboek Demeter Voorwaarden. Dit is te downloaden van onze website www.stichtingdemeter.nl.

Demeter kernwaarden

De kernwaarden van Demeter komen tot uiting in onder andere deze normen.

Landbouw

Levende bodem

- Bemesting gericht op bodemvoeding ipv plantenvoeding (max. 112 kg N/ha)
- Verbod op stomen van de grond
- Alleen biologische of Demeter mest

Biodiversiteit

- Minimaal 10% van het areaal is natuur
- Ruime vruchtwisseling en toepassing van groenbemesting

Integriteit van dieren en dierwelzijn

- Verplichte weidegang voor alle dieren
- Verbod op onthoornen van koeien en geiten
- Verbod op knippen van snabels en staarten
- Verbod op extreme vleesrassen
- Verbod op reproductie via embryotransplantatie
- Minimaal 2 hanen per 100 hennen
- Max. 5 leghennen per m² en min. 4 m² buitenuitloop per kip
- Stallen met ruimte, licht en goede ventilatie

Levenskracht

- Toepassing van biodynamische preparaten
- 100% biologisch voer en gebruik van biologisch stro
- Bedrijfseigen voer en melk
- Bedrijfseigen mest of mest van partnerbedrijf
- GGO-vrij en verbod op CMS-rassen
- zaadvaste rassen hebben de voorkeur

Verwerking

Ingrediënten

- minimaal 90% is van Demeter-kwaliteit

Verpakking

- Verpakkingsmateriaal van PVC is verboden en aluminium dient te worden vermeden
- Verpakkingen worden beoordeeld op milieu- en kwaliteitsaspecten

Geur- en Smaakstoffen

- Alleen kruiden, specerijen en pure extracten zijn toegestaan

Conservering

- Conservering op basis van nitriet, citroenzuur en ascorbinezuur (vitamine C) is niet toegestaan

Bewerking

- Melk mag niet worden gehomogeniseerd
- Het gebruik van een magnetron is niet toegestaan
- Beperkingen in het gebruik van proceshulpstoffen zoals antischuimmiddelen
- Beperkingen in toegestane zoetstoffen

Opslag

- Gebruik van ethyleengas in opslagruimten voor het rijpen van groenten is niet toegestaan

Biodynamische organisaties

Samen werken aan de ontwikkeling van de biodynamische landbouw, ieder vanuit haar eigen kwaliteiten en focus. Dat doen Stichting Demeter, Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding, Stichting Grondbeheer biologisch-dynamische landbouw, Warmonderhof en Stichting Kraaybeekerhof. Een greep uit hun activiteiten uit de tweede helft van 2018 en de eerste helft van 2019.

Stichting Demeter

Met de nieuwe slogan 'Barstensvol Leven' zet Stichting Demeter in op meer bekendheid van het Demeter keurmerk.

Sinds het najaar van 2018 zet de slogan 'Barstensvol Leven' de toon in de communicatie van Stichting Demeter met een nieuwe website, een nieuwe folder, meer activiteit op Facebook en de verspreiding van het Demeter Magazine als bijlage van De Krant van de Aarde. Om dit thema in de biologische speciaalzaken tot leven te brengen voor ouders en kinderen, is er tijdens de Demeter weken (van 18 tot 31 maart) een 'winkelsafari' met een promotiefilmpje ontwikkeld, in samenwerking met de promotiecommissie van de Biowinkelvereniging. Kinderen gingen tussen de schappen op zoek naar plaatjes van dieren en konden allerlei weetjes ontdekken over regenwormen, kikkers en weidevogels. Een leerpunt van deze actie was dat winkeliers actiever benaderd moeten worden om dit op de winkelvloer beter uit de verf te laten komen. Stichting Demeter doet ook mee aan de driejarige campagne 'Bio lekker voor je' en zorgt voor de zichtbaarheid van Demeter. Deze promotieactiviteiten zijn opgezet door Bionext, de ketenorganisatie voor biologische landbouw.

Stichting Demeter heeft in 2018 27 nieuwe licenties afgesloten met boeren, verwerkers en handelaren. Door de groei

Bij Collegiale Toetsing kijken en denken Demeter boeren met elkaar mee. Hier checken ze of de uien vrij zijn van trips.

van de internationale Demeter handel en de belangstelling van grote marktpartijen om licenties aan te vragen wordt de certificering en inspectie ingewikkelder. Stichting Demeter werkt, net als andere landen, aan een distributiestrategie om vast te stellen hoe om te gaan met deze nieuwe ontwikkelingen en welke eisen er gesteld moeten worden aan handel en verwerking.

Ook bij de inspecties van de boeren werkt Demeter aan vernieuwing. Samen met boeren wordt onderzocht hoe de inspecties meer gericht kunnen worden op risico-bedrijven en hoe je moet bepalen wie in een risicogroep valt. Ook wordt onderzocht hoe een inspectie beter kan aansluiten bij het BD-gedachtengoed. Alle Demeter boerderijen blijven meedoen aan de Collegiale Toetsing. Onder begeleiding van een coach brengen groepen van 4 à 6 boeren een bezoek aan elkaar, bespreken de biodynamische aspecten op het bedrijf

en kijken hoe het bedrijf zich verder kan ontwikkelen.

Voor boeren die geïnteresseerd zijn in Demeter is er ieder jaar een cursus 'Doorschakelen naar Demeter'. In 2019 deden daar 14 boeren en tuinders aan mee. Onderzocht wordt of er ook een dergelijke cursus kan worden opgezet voor handelaren en verwerkers.

In vergelijking met 2017 stegen de inkomsten van € 327.974 naar € 422.712. Dit getal is wat geflatteerd omdat Stichting Demeter, net als bijvoorbeeld de belastingdienst, is overgegaan op een systeem van voorlopige aanslagen aan het begin van het jaar. Hiermee is geld 'naar voren' gehaald. Verder lopen de inkomsten licht op door het grotere aantal licentiehouders, waarmee ook de uitgaven voor controlekosten verder zijn toegenomen. Er was over 2018 een overschot van € 37.423. Dit bedrag is aan de reserves toegevoegd.

Samenwerkingsprojecten

Tijdens een rondleiding vertelt Frans baron van Verschuer over zijn lakenvelders

Herfst Congres

Biodynamisch in biografisch perspectief

Heerlijkheid Mariënwaerd schakelde in 1999 om naar biologisch en oriënteert zich nu op biodynamisch. Een mooie plek voor het herfstcongres in oktober 2018.

De geschiedenis van Mariënwaerd, een landgoed van 1000 hectare in Beesd, gaat terug tot de Middeleeuwen. De huidige beheerder, Frans baron van Verschuer, koos in 1999 voor biologisch om twee redenen: de bodemkwaliteit was zo achteruitgegaan dat hij de aard-appels 'uit de grond moest kneden'. Bovendien wilde hij zijn producten uit de anonimiteit halen en met een goed verhaal rechtstreeks aan consumenten verkopen. Daar paste biologisch bij, vertelde de baron op het jaarlijkse congres van Stichting Demeter, de BD-Vereniging en de Landbouwsectie van de Antroposofische Vereniging met als thema 'biodynamisch in biografisch perspectief'. Wanneer Mariënwaerd doorgroeit naar biodynamisch, kan het landgoed zich nog beter onderscheiden. Maar Van Verschuer neemt ruim de tijd voor deze stap, zodat hij alle medewerkers in het proces kan meenemen. Jan Schrijver, biodynamisch tuinder sinds 1971 en voorzitter van Stichting Demeter, vertelde hoe belangrijk het is dat de biodynamische landbouw zich

richt op de alomvattende samenhang in de natuur. Daarmee levert zij een wezenlijke bijdrage om problemen rond klimaat, biodiversiteit, natuur en milieu aan te pakken. "Voedsel is de diepste schakel tussen de mens en zijn plek op aarde. Laten we met onze handen en ons denken de aarde trouw blijven." Spreker Jan Groen, directeur van Green Organics en voorzitter van BioNederland, waarschuwde voor de oprukkende corporates. Als supermarkten Demeter gaan verkopen en de Lidl zelf biodynamische producten gaat produceren op eigen boerderijen, krijgt de huidige Demeter-sector concurrentie van partijen met heel andere drijfveren. Groen pleit voor een Demeter Marketing Service Organisatie waarmee de sector het initiatief zelf in handen kan houden. Kunstenaar Claudy Jongstra, die wol-kunstwerken maakt voor internationale musea, kreeg via haar zoektocht naar de mooiste kwaliteit wol steeds meer gevoel voor de fijne samenhangen in de landbouw. Voor haar natuurlijke kleurstoffen gebruikt ze biodynamisch geteelde meekrap (voor rood), wede (voor indigo), wouw en uien (voor geel). "De biodynamische kwaliteit heeft meer kleurdiepte en glans. Bij bio en zeker bij gangbaar mis je een laag vitaliteit en dat zie je in het resultaat."

Demeter plein Van kringloop naar opwaartse spiraal

Op de jaarlijkse Bio-beurs in januari in Zwolle bundelen de biodynamische organisaties hun krachten en bouwen samen het Demeter-plein op. Stichting Demeter, Warmonderhof, de BD-Vereniging, Kraaybeekerhof Academie, Stichting Grondbeheer, de Vereniging van Natuurvoedingskundigen en Stichting Demeter bieden samen een 'alles onder één dak loket' voor alle vragen over biodynamische landbouw en voeding, scholingsmogelijkheden, grondbeheer en bedrijfsovernames. Kringlooplandbouw is het nieuwe credo van landbouwminister Carola Schouten. Op het Demeter-plein lieten de samenwerkende organisaties zien dat zij een stap extra zetten: de opwaartse spiraal staat symbool voor een kringloop in ontwikkeling. Het waarnemen, meebewegen en mee ontwikkelen met de ritmes van de natuur is de basis van de biodynamische landbouw. Op het plein mocht iedereen roeren in de preparatenton en tijdens deze 'ton-talks' in gesprek gaan over wat de essentie is van biodynamisch.

De doorzichtige preparatenton op een hoog plateau oefende veel aantrekkingskracht uit. Steeds stonden er één of meerdere mensen te roeren en vonden er 'ton-talks' plaats

BD-Vereniging

Weet je deel van een groter geheel

Jongeren bezoeken boomkwekerij De Vrolijke Noot, een oase aan eetbare planten en bomen

In maart verbleef BD-Jong – de jongerenafdeling van de BD-Vereniging – een weekend op de Naoberhoeve in Echten. Een weekend over jonge ondernemers.

Hans van den Broek is eigenaar van The Shore, een surfschool met een biologisch/biodynamisch strandrestaurant. Het is een van de tien bedrijven waar Stichting Sleipnir stille venoot is. Tijdens het weekend vertelde hij over de 'ego-laag' die hij bij zichzelf in zijn bedrijf tegenkomt. Dat is de laag die eigenlijk graag winst wil maken om het vervolgens zelf te houden. Daarnaast is er een laag die mee leeft met zijn compagnon, die bij de keuze voor een andere bedrijfsvorm flinke schulden zou krijgen. Dan is er nog de laag die het erg zag zitten om van The Shore een gezond en vitaal bedrijf te maken. Hij en zijn compagnon onderzoeken met vertrouwen in elkaar hun eigen levensbehoeften, opdat de rest van de winst naar 'het geheel' van Stichting Sleipnir kan gaan. Dat zorgt er

dan voor dat de andere bedrijven die aangesloten zijn bij de stichting er een beroep op kunnen doen. Zo zorgen ze met elkaar dat er een sociale bedrijfsstructuur ontstaat.

Olle van der Weide liet de jongeren de volgende dag zien hoe hij als nieuwe tuinder bij kruidenkwekerij Het Blauwe Huis te Ruinerwold met zijn jonge gezin met veel zin en fijne samenwerking een bestaan maakt. Hij voelt veel ruimte voor zijn eigen inbreng en ideeën. Op boomkwekerij De Vrolijke Noot in Wapserveen lieten de overnemers Esther en Ties Betjes de rijen vitale (blauwe) bessenstruiken zien, en walnotenbomen

29 coaches van BD-beroepsontwikkeling begeleiden 15 intervisie en themagroepen en 30 collegiale-toetsingsgroepen met ondernemers, medewerkers en stagiaires op alle 148 Demeter-bedrijven in Nederland en Vlaanderen.

waarbij net boven de grond hun takken begonnen. Wat een oase aan eetbare planten en bomen! Zondag gingen de jongeren op bezoek bij zelfoogsttuin en akkerbouwbedrijf Boer Sil in Dwingeloo. Sil Oostendorp doet het meeste werk op het land met zijn paarden. Wanneer Sil iets met een tweespan moet doen, helpt zijn vriendin Saréanne Baron hem vaak met het besturen van de machine, zodat Sil zich kan richten op het mennen van de paarden. Sil en Saréanne zijn goed op elkaar ingespeeld en creëren beide iets waar ze blij van worden.

Jonge (en ook oude boeren) kunnen bij de BD-Vereniging een beroep doen op begeleiding bij vraagstukken op hun bedrijf. Individuele coaching en samenwerking in intervisiegroepen zijn twee van de vormen die daarvoor binnen het project -beroepsontwikkeling worden aangeboden. De trainingsdagen en cursus 'van Droom naar Bedrijf' – ontwikkeld door Land&Co – zijn speciaal bedoeld voor startende ondernemers in de landbouw.

Aantal leden van de BD-Vereniging in 2018 en 2019

Soort lidmaatschap	Aantal 1/1/2018	Aantal 1/1/2019
Basisleden algemeen	1471	1427
Basisleden in het buitenland	49	47
Beroepsleden	374	410
Totaal	1894	1884

Deze koe van de Vijfsprong loopt op vrije grond

Stichting BD Grondbeheer 70 hectare erbij in 2019

BD Grondbeheer heeft in 2019 70 hectare grond verworven voor drie bedrijven. Inclusief legaten brachten donateurs €199.644 schenkgeld bijeen.

Grondbeheer heeft voor haar pachters De Vijfsprong en De Hondspol extra grond kunnen aankopen, resp. 13,5 en 9 hectare. Bij Boerz in de Flevopolder is via haar nieuwe belegginsinitiatief KIEM (zie pag ...) 44,5 hectare gangbare landbouwgrond aangekocht die momenteel omgeschakeld wordt naar bio en op termijn naar Demeter. Tot voor kort had Urtica de Vijfsprong 2,5 hectare eigen grond en ze pachtte 3 hectare van Stichting Grondbeheer. De andere percelen werden gepacht van onder andere twee burens, wat onzekerheid gaf voor de toekomst. Toen één van de burens zijn grond in de verkoop zette, is BD Grondbeheer in gesprek gegaan met beide burens. Zo heeft zij van hen 13,5 hectare kunnen verwerven. Tegelijkertijd heeft Urtica de Vijfsprong haar eigen hectares aan de stichting geschonken. Hiermee is 19 hectare ondergebracht bij BD Grondbeheer. De 13,5 nieuwe hectares zijn aangekocht met een lening bij Triodos Bank én de belofte deze weer af te lossen. Voor het vrijmaken van deze grond hebben Urtica de

Vijfsprong en BD Grondbeheer een wervingscampagne op poten gezet vanuit de gedachte 'veel beekjes maken groot water'. Als elke liefhebber van Urtica de Vijfsprong een beetje schenkt of een eeuwigdurende obligatie koopt, kunnen zij met vereende kracht de biodynamische zorgboerderij veiligstellen voor de toekomst. De aankoop van 9,5 hectare bij De Hondspol was essentieel voor het in stand houden van een economisch rendabel biodynamisch bedrijf. Doorerschikking van Landgoed de Reehorst raakte De Hondspol 10 hectare pachtgrond kwijt. Met de nieuwe aankoop kan de huidige bedrijfsvoering met circa 50 melkkoeien en een eigen

324 hectare
16 boerderijen
2.120 obligaties
165 obligatiehouders
€199.644 schenkingen

zuivelverwerking worden voortgezet op 60 hectare. Met twee wervingscampagnes heeft BD Grondbeheer de inkomsten aan schenkingen afgelopen jaar bijna verdubbeld: van €106.975 in 2017 naar €199.644 in 2018. Een campagne betrof de *challenge* voor de Naoberhoeve, waarmee vijf vrijwilligers gezamenlijk 42 eenmalige en periodieke schenkers en obligatiehouders hebben geworven. Dat bracht €21.000 op. Behalve nieuwe supporters van vrije grond heeft een van de vrijwilligers een partner voor BD Grondbeheer aangekocht: het biologische koekjesmerk Farm Brothers schenkt met ingang van 2019 jaarlijks 0,5% van hun omzet voor vrije grond. Onder de noemer 'Toast op de toekomst' heeft Stichting Grondbeheer in 2018 – het jaar van haar 40ste verjaardag – in samenwerking met de Biologische Wijnwinkel een jubileumactie gevoerd. Hier hebben 102 mensen aan meegedaan.

Pachters van Grondbeheer per 1 juli 2019

Bedrijfsnaam	Jaar van grondaankoop	Areaal gepacht van Grondbeheer t.o.v. areaal totale bedrijf (ha)
Zonnehoeve (Zeevolde)	1982	50,3 / 190
De Grote Kamp (Drempt)	1984	4,0 / 18
De Hooge Kamp (Beemte Broekland)	1984, 1990,	9,4 / 9,4
De Korenbloem (Zeevolde)	1990	51,8 / 250
Eindelieng (Ritthem)	1991	4,3 / 12
De Vijfsprong (Vorden)	1992, 2019,	19 / 63
Thedinghsweert (Tiel)	1995	27,8 / 27,8
De Vrolijke Noot (Wapserveen)	1997	4,2 / 4,2
De Noorderhoeve (Schoorl)	1999	4,0 / 50
St. Onr. Goed Kraaybeekhof (Driebergen)	2011	5,8 / 5,8
De Kromme Lepel (Bergen op Zoom)	2011	10,7 / 10,7
De Hondspol	2016, 2019,	40,3 / 60
De Watertuin	2016	4,6 / 18,6
De Naoberhoeve	2017	37 / 37
De Zonnehorst (Punthorst)	2003, 2010, 2013, 2018	6,7 / 10
Boerz (Zeevolde)	2019	44,5 / 44,5
Totaal verpacht door Grondbeheer		324 hectare

Warmonderhof Opleidingscollectief voor biodynamische landbouw

Sinds januari 2019 presenteren Stichting Warmonderhof en Aeres Warmonderhof zich als het opleidingscollectief voor biodynamische landbouw. Biobloementeelt en voedselbossen hebben grote interesse van de deeltijdstudenten.

Via een nieuwe websitestructuur worden de bezoekers nu toegeleid naar respectievelijk Aeres MBO Dronen Warmonderhof (verantwoordelijk voor theorie, praktijk en diplomering) en Stichting Warmonderhof (verantwoordelijk voor het wonen plus het werken op de Hofbedrijven). De entreepagina voor het collectief blijft hetzelfde: www.warmonderhof.nl.

Verandering opbouw opleidingen voltooid

Deeltijdstudenten konden al sinds enige jaren extra richting geven aan hun opleiding door het volgen van bepaalde keuzedelen. Naast BD-landbouw dat door iedereen wordt gedaan, zijn dat zorg, ondernemend gedrag of stadslandbouw. Vanaf september 2018

zijn ook voor de voltijdstudenten keuzedelen te kiezen. Naast BD-landbouw (verplicht) zijn dat ondernemend gedrag en bedrijfsindividualiteit.

Inrichting Warmonderhofbedrijven

De landbouwactiviteiten op de Warmonderhof zijn per 1 juli 2019 allemaal ondergebracht in Warmonderhofstede BV (formeel: de BV is toetreden tot de VOF). Tuinbouw, veehouderij en akkerbouw vallen zo onder één organisatie. Daarmee komt er helderheid in de organisatiestructuur. Voor de BV werken diverse personen (zie pag. 29). Stichting Warmonderhof is enig aandeelhouder van de BV en is eigenaar van gronden, gebouwen en pachtcontracten. Het bestuur van de BV wordt gedaan door de algemeen directeur van stichting Warmonderhof (Léon Veltman, waarnemend).

Trends: biologische bloementeelt en voedselbos

In de stadslandbouwklas van de deeltijdopleiding studeerden per juli 2019 maar liefst acht studenten af die biologische bloemen gaan telen. Zeker de volwassen deeltijdstudenten vormen met hun

Aantal leerlingen op Warmonderhof in 2016, 2017 en 2018

	Aantal 31/12/16	Aantal 31/12/17	2018-2019
Voltijd studenten (BOL; jongeren)	115	124	127
Deeltijd studenten (BBL; volwassenen)	171	154	131
Totaal	286	278	258

258 studenten
Trend: biologische
bloementeelt en
voedselbossen

Student Mirte Braspenning in de tuinbouwkas van Warmonderhofstede

initiatieven een spiegel van hoe onze maatschappij zich wil verhouden tot onze voedselvoorziening en onze natuur. Voedselbossen zijn eveneens in trek. Die vragen veel investering in de start voordat het gaat opbrengen, maar daarna heb je een teeltsysteem dat voor bodem en klimaat heel mooi is. Het is een bedrijfsvorm die goed onderdeel kan zijn van een groter akkerbouw- of veehouderijbedrijf.

Wie komt naar Warmonderhof?

De school blijft voornamelijk mensen van buiten de landbouw trekken. Boerenzonen en -dochters die hun ouders opvolgen, blijven doorgaans in de buurt van het eigen bedrijf of maken de keuze voor het HBO. Tachtig procent van de studenten is niet afkomstig uit de landbouw, maar gaat na afronding van de studie wel in de landbouw aan het werk.

Stichting Kraaybeekerhof

Waar een deur dichtgaat, gaat een raam open

Oudere mensen die al langer betrokken zijn bij Landgoed Kraaybeekerhof kunnen het uit eigen ervaring verhalen: het Landgoed met al zijn verschillende activiteiten kent een turbulente geschiedenis.

In de verhalen komen gepassioneerde mensen langs, goede bedoelingen, financiële missers en dreigende faillissementen. Het jaar 2018/ 2019 kunnen we bijschrijven in deze lange geschiedenis. Want dat is een boeiende waarneming: nog steeds is het Landgoed er, met de tuinen en de Academie. Het Landgoed is meer dan mensen alleen.

Bij de Academie groeit de belangstelling voor studiedagen en (korte) cursussen. In de drukke agenda's van met name de 25-55 jarige deelnemers past dit beter dan deeltijdopleidingen. In overleg met Odin-imker Jos Willems zijn begin 2019 twee cursussengroepen BD-imkeren gestart op de Kraaybeekerhof.

Alma Huisken verzorgde een Driedaagse over permacultuur. Ook is een start gemaakt met studiedagen over geneeskruiden. Nieuwe initiatieven aanvullend op het jaarlijks weerkerende programma. Twee deeltijdopleidingen zijn vanwege gebrek aan belangstelling gestopt: het Belevingsjaar Kruiden en Barstensvol Leven. Met name rond het kruidenthema zal in de toekomst nog het nodige gaan ontstaan, temeer omdat in de tuinen van Kraaybeekerhof de kruidentuin verder wordt ontwikkeld.

In de tuin namen Dave Hardy en Jasper Sinoo definitief het stokje over van Theo Engbers, die na 17 jaar Kraaybeekerhof gaat verlaten en met

2 tuinders
100 zelfoogsters
1 historische kas
1 tuinder met pensioen
2 opleidingen
308 studenten

pensioen mag. Dave en Jasper mochten doorbouwen op het eerste zelfoogst-tuin-succes van 2018 en begroetten in dit tweede jaar maar liefst ruim 100 abonneementhouders. Ook ontwikkelen ze de kruidentuin en de bloementuin verder, in nauwe samenwerking met de gepassioneerde vrijwilligers van deze tuinen. De historische kas kan na een intensieve renovatie weer in gebruik genomen worden.

De tuinen en de Academie: samen zijn ze Stichting Kraaybeekerhof. In juni 2019 werden de horeca activiteiten van Kraaybeekerhof failliet verklaard: dit betrof Kraaybeekerhof BV. Voor Stichting Kraaybeekerhof betekent dit dat ze in de toekomst samen met een andere (horeca) exploitant het Landgoed zal dienen.

Tijdens een cursus BD-imkeren op Kraaybeekerhof scheppen deelnemers een bijenzwerm

Aantal cursisten op Kraaybeekerhof Academie in 2017 en 2018

	Aantal 31/12/2017	Aantal 31/12/2018
Deeltijdopleidingen	92	76
Cursussen	135	138
Studie- en themadagen	142	94
Totaal	369	308

Dit overzicht is van september 2019. Naast de genoemde mensen zijn vele vrijwilligers actief die het werk van de organisaties ondersteunen.

Stichting Demeter

BESTUUR

Jan Schrijver (voorzitter) biodynamisch tuinder, **Rudi Gerding** (penningmeester) natuurvoedingswinkelier, **Edwin Crombags** commercieel manager Weerribben Zuivel, **Ronald van Marlen** ondernemer in bio en biodynamisch zachtfruit, **Elze Lia Visser** biodynamisch fruitteler, **Daniël Povel** directeur zakelijke relaties Triodos Bank

BUREAU

Bert van Ruitenbeek (directeur en promotie-zaken), **René Heusschen** (coördinator en certificering handel en verwerking), **Susan van 't Riet** (certificering landbouw), **Joke Doorschodt** (financiën/office manager), **Leen Janmaat** (ontwikkelingsvraagstukken)

DVC – DEMETER

VOORWAARDEN COMMISSIE

René Dijkstra (voorzitter) adviseur bedrijfsprocessen, **Huib Bor** biodynamisch melkveehouder, **Martijn Schieman** biodynamisch akkerbouwer, **Marion Schoenmakers** keten-deskundige en coach, **Jan Weijzenfeld** biodynamisch tuinder, **Jan de Wit** senior-onderzoeker duurzame veehouderij en markt & economie Louis Bolk Instituut, **Gerdien Kleijer** programmamanager buitengebied Gemeente Ede

DLC – DEMETER LICENTIE COMMISSIE

Peter Jacobs (voorzitter) eigenaar nurpuurbio GmbH, **Yuri Blanken** eigenaar Drentse AA zuivel, **Digni van den Dries** biodynamisch akkerbouwer, **Hilly Speelman** biodynamisch Pluimveehouder, **Jaap de Vries** coördinator Audire.team, **Piet Korstanje** voorzitter club internationale BD fruittelers en commissaris Nautilus Organic, **Trista Roodbol** medewerker kaasboerderij Noorderlicht, actief bij BD-Jong

BD-Vereniging

BESTUUR

Maria Inckmann-Van Gaalen (voorzitter) biodynamisch boerin, **Marteniek Bierman** (vice-voorzitter) biodynamisch wijnboer en ICT projectmanager, **Maria van Boxtel** (penningmeester) projectbureau Land & Co, **Martha Bruning** (BD-Jong), **Eelco Schaap** (Lid)

BUREAU

Luc Ambagts (organisatie en projecten); **Bram Gordijn** en Carmencita de Ruiters (secretariaat en boekhouding); **Maria Rijkse** en **Hans-Piet van Sprang** (promotie-activiteiten)

DYNAMISCH PERSPECTIEF

Loes van Loenen (bladmanager); **Gerda Peters** (vormgeving); **Luc Ambagts**, **Wim Goris**, **Andries Palmboom** (kern-redactie)

BD-BEROEPSONTWIKKELING

Joke Bloksma (projectleiding), **Jaap Vermuë** (inhoudelijke begeleiding), **Petra Derksen** (ontwikkeling Collegiale Toetsing), **Marion Schoenmakers** (Collegiale Keten)

OPLEIDINGSTRAJECT BD-MASTER

Rob van Haarlem (projectleider), **Luc Ambagts**, **Inno Kock**, **Jan Diek van Mansvelt**, **Albert de Vries**

Stichting Grondbeheer

BESTUUR

Kees van Biert (voorzitter), **Tom Waller** (penningmeester), **Manfred van Doorn** (ambassadeur)

ONDERSTEUNING

Annelijn Steenbruggen (communicatie en fondsenwerving)

RAAD VAN TOEZICHT

Ronald van der Giessen (voorzitter), **Willem Meijers**, **Christina van Tellingen**

Warmonderhof

BESTUUR AERES MBO DRONTEN

WARMONDERHOF

Anne Dijk (locatiedirecteur, MT-lid), **Ruud Hendriks** (schoolleider, MT-lid), **Meindert Bruinsma** (MT-lid), **Rianne van Boxtel** (MT-lid)

TEAM AERES MBO DRONTEN

WARMONDERHOF

Joke Bloksma (fruitteelt, werken met aandacht, bedrijfsinrichting), **Petra van den Bos** (kunst, coördinator zorgteam), **Rianne van Boxtel** (economie en coördinatie deeltijd, MT-lid), **Meindert Bruinsma** (economie, bodemkunde, akkerbouw, zorgteam, coördinator voltijd, MT-lid), **Frens Schuring** (veehouderij, van wens naar werkelijkheid), **Theo Smeeman** (techniek, praktijkleren), **Jan van Vliet** (veehouderij, planning),

Ruud Hendriks (bodemvruchtbaarheid, schoolleider, MT-lid), **Arjen Huese** (BD, groenteteelt, fenomenologie, plantkunde, praktijkonderwijs), **Frans Koster** (techniek en veehouderij), **Corine Kuilboer** (Engels), **Diana Gradenwitz** (antroposofische basisvakken), **Willeke de Lange** (studenten-administratie), **Lidwien van Lieshout** (Nederlands, examencoördinator, zorgteam), **Carla van Nieuwenhuysen** (rekenen, akkerbouw), **Marieke Otter** (financiële administratie), **Kitty Peetoom** (studentenwerving, marketing), **Bart Willems** ((glas)tuinbouw, stadslandbouw), **Hans van der Zwaag** (conciërge), **Maarten Vrensen** (groenteteelt).

BESTUUR STICHTING WARMONDERHOF

Wim Esselink (penningmeester), **Sake Gerritsen**, **Jos Jeuken**, **Derk Kalverkamp**, **Jan-Kees Luijckink** (voorzitter), **Klaas-Jan Stikma**, **Tine Verhagen** (notulist)

TEAM STICHTING WARMONDERHOF / BV WARMONDERHOFSTEDE

Idse Billenkamp (technisch medewerker tuinbouw), **Isabel Duiniveld** (dagelijkse leiding tuinbouw), **Corine Haak** (medewerker Hofkeuken), **Roxanne Hofmann** (medewerker veehouderij), **Erik Komen** (medewerker tuinbouw tot ca. 1 oktober), **Jesse Koopmanschap** (medewerker Hofkeuken), **Maarten Roelofs** (kok Hofkeuken en coördinator Hofzaal), **Bart Schaap** (medewerker akkerbouw), **Tjalling Sijperda** (algemeen directeur stichting), **Arjan Veenstra** (dagelijkse leiding akkerbouw), **Anna Veltman** (ondernemer Hofwinkel), **Do Veltman** (coördinator studentenhuizing en ondernemer Hofwinkel), **Léon Veltman** (coördinator landbouw inzake Warmonderhofstede BV), **Johan Verheye** (dagelijkse leiding veehouderij), **Myrthe Verheye-de Boer** (medewerker kaasmakerij).

Stichting Kraaybeekerhof

Dave Hardy (tuinder), **Jasper Sinoo** (tuinder), **Ellen J. Folkersma** (Academie directeur), **H. Walvis** (bestuursvoorzitter)

KERNTTEAM DOCENTEN/ STUDIELEIDERS

Leonie Joosting Bunk (studieleider), **Joke van den Ban** (studieleider, fruitteelt), **Maran Kniese** (communicatie en persoonlijke ontwikkeling), **Henny de Lint** (studieleider, diëtetiek, (natuur)voedingsleer), **Maarten Moens** (coaching), **Ger van der Ven** (fenomenologie), **Jos Willems** (studieleider, biodynamisch imkeren) en vele anderen

Stichting Demeter

Diederichslaan 25d
3971 PA Driebergen
T 0343 52 23 55
info@stichtingdemeter.nl
www.stichtingdemeter.nl

BD-Vereniging

Costerweg 1 D
6702 AA Wageningen
T 0850 609044
bureau@bdvereniging.nl
www.bdvereniging.nl

Stichting Grondbeheer

biologisch-dynamische landbouw

p/a Diederichslaan 25
3971 PA Driebergen
T 0343-712080
info@bdgrondbeheer.nl
www.bdgrondbeheer.nl

Aeres Warmonderhof

Wisentweg 10
8251 PC Dronten
T 088 020 51 30
warmonderhof@aeres.nl
www.warmonderhof.nl

Stichting Kraaybeekerhof

Diederichslaan 25
3971 PA Driebergen
T 0343 51 29 25
info@kraaybeekerhof.nl
www.kraaybeekerhof.nl

De missie van Stichting Demeter:

Landbouwcultuur van de toekomst

Stichting Demeter ziet het bouwen aan een 'levende landbouwcultuur' als een essentiële basis voor zowel persoonlijke als maatschappelijke ontwikkeling.

Dit zal aan belang toenemen, omdat het oplossingen biedt voor de brandende kwesties van deze tijd, wat betreft sociaaleconomische gelijkwaardigheid en ontwikkeling, culturele vrijheid en de ecologische houdbaarheid van onze voedselvoorziening

We treden aarde, plant en dier tegemoet vol respect en met open bewustzijn. We werken aan een biodynamische landbouwcultuur die zorg draagt voor een toekomst-zekere wereld en een levende aarde. Vitale producten voortbrengend, die lichaam en geest voeden van ons en toekomstige generaties.